

SOSYO-EKONOMİK HAKLARIN VE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ İSTEMLERİNİN LİBERALİZMLE SINAVI

Meryem KORAY
Emekli Öğretim Üyesi

Özet: Bu bildiri, sosyo-ekonomik haklar ile toplumsal cinsiyet eşitliği yönündeki kadın haklarının liberalizmle ilişkileri açısından oldukça paralellik taşıdıkları yönünde bir tartışma. Bu bağlamda, her iki alandaki iddia ve talepleri insan hakları üzerinden liberal düşüncenin ürünü/çıkıtısı olarak görmek mümkün; buna karşın liberalizmle ilişkilerinin çelişki ve çatışmalı olduğunu da söylemek gerek. Örneğin liberalizm soyut birey anlayışıyla hareket eder, temelde bireyi devlete karşı koruma amacı güden negatif haklar üzerinde durur, eşitliği yasalar önündeki eşitlik olarak tanımlarken, sosyo-ekonomik haklar ve toplumsal cinsiyet eşitliği yönündeki taleplerin, bireyi sosyal, ekonomik, kültürel koşullar çerçevesinde ele aldığı ve bu koşullarda asgari standartlarda da olsa bir eşitlik sağlanmasını istediği bilinmekte. Bu nedenle, çıkış noktası olarak liberalizme bağlanan her iki alandaki iddia ve istemlerin hayata geçmesi az veya çok ölçüde liberalizmin dönüşümünü gerektirirken, bu dönüşümün her zaman az veya çok dirençle karşılaştığı, bu direncin kırılması için de toplumsal-siyasal güç ilişkilerinin belirleyici rolü unutulamaz. Günümüzde kapitalizmin küreselleşmesi ve neo-liberal politikaların egemenlik kazanmasıyla, sermayenin, ulusal bağlardan büyük ölçüde bağımsızlaştığını söylemek gerekiyor; bu nedenle güç ilişkilerinin kendinden yana değişirken, hem sosyo-ekonomik haklar hem toplumsal cinsiyet eşitliği yönündeki taleplere karşı direncinin arttığını söylemek kaçınılmaz. Bu koşullarda her iki alandaki istemlerle liberalizm arasındaki çelişkilerin daha açığa çıktığına da kuşku yok; her ülkede ortaya çıkan olumsuz koşullar bunu göstermekte. Bu nedenle, bu haklar ve talepler açısından yeni bir varoluş sınavının ortaya çıktığını söylemek gerekir; bu sınavın hangi yönde sonuçlanacağını da, ulusal ve küresel düzeydeki toplumsal-siyasal güçler ve hareketler belirleyecek diyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Sosyo-Ekonomik Haklar, Liberalizm, Toplumsal-Siyasal Güçler

The Challenging Exam of the Socio-Economic Rights and Gender Demands Against Liberalism

Abstract: This paper is a discussion addressing the parallelism between socioeconomic rights and women rights in the context of the gender equality in their relationship with liberalism. To this end, it is possible to see the claims and demands in both fields as the outcomes of the liberal thought in terms of human rights; however, it must be also underlined that their relationship with liberalism is contentious and conflicting. For example, liberalism acts upon abstract individual approach, refers to the negative rights which essentially aims to protect individuals against the state, defines the equality as the legal egalitarianism. But the demands for socioeconomic rights and social gender equality consider the individual in terms of social, economic, cultural conditions and call for an equality over these conditions even if it is a minimum level equality. Therefore, while the realization of the claims and demands in both fields requires the transformation of liberalism and since this transformation is responded with more or less resistance, the determining role of social-political power relationships cannot be underestimated. Today, it should be noted that the capital is independent from national territories due to the globalization of capitalism and the dominancy of neoliberal policies. Thus, while the power relationships are changed, it is unavoidable to say that the resistance against the demands for socioeconomic

rights and the gender equality increases. There is no doubt that demands in both fields and their conflicts with liberalism become more apparent. Negative conditions occurred in every country reveal this. Therefore, it should be claimed that a new challenging test regarding the rights and demands has appeared. We may conclude that national and global social-political powers and actions will determine how this test will end.

Keywords: Gender Equality, Socioeconomic Rights, Liberalism, Social-Political Powers

GİRİŞ

Bu bildiri, temelde, sosyo-ekonomik haklar ile feminizmin ve toplumsal cinsiyet eşitliği istemlerinin liberalizmle ilişkisini ve bu konuda aralarındaki paralellikleri tartışmaya yönelik. Bu tartışmayı da, uygulamadan çok, her iki alanda haklar bağlamında ortaya çıkan tartışmalar, günümüzdeki hayal kırıklıklarının yol açtığı sorgulamalar ve buralardan çıkarılacak sonuçlar üzerinden yapmak istiyorum. Gerçi, her iki alanda, neo-liberal ekonominin getirdiği sorunların çokça tartışıldığını görüyoruz. Ancak, ideolojik kavramlardan kaçınılan günümüzde, neo-liberal politikalar ve sonuçları da çok zaman ideolojik çerçeveden ve kapitalizmden bağımsız ele alınmaktadır; oysa gerisindeki sistemle ilişkisini görmezlikten gelen bu yaklaşımın, ciddi bir boşluk taşıdığına kuşku yok. Dolayısıyla, her iki alanda neo-liberalizm karşısında yaşanan sorunlar yeni bir meydan okuma ve mücadeleyi düşündürürken, bu haklarla liberalizm arasındaki ilişkilerin açıklık kazanmasına ihtiyaç var.

Kuşkusuz her iki alandaki hakların dayandıkları toplumsal kesimler ve buna bağlı olarak iddialarını oturttukları temeller farklı. Sosyo-ekonomik haklar ve bu yöndeki talepler, emeğin mücadelesi içinde ortaya çıkması, emek ve çalışma yaşamıyla ilgili hakları içermesi açısından “sınıfsal” nitelikte; buna karşın kadın hakları ve eşitlik talepleri, daha çok “kimlik” ve “farklılık” gibi kültürel temellere oturmakta. Temeldeki farklılık gibi, istemler açısından da farklılıklar içerdiklerine kuşku yok. Buna karşın, çalışma yaşamı, işsizlik, maddi koşullar ve gelir bölüşümü ile sosyal devletten beklenenler söz konusu olduğunda sınıf ve cinsiyet ilişkilerini birbirinden ayrı düşünmek zor. Daha doğrusu, ne kadının sosyo-ekonomik konumunu cinsiyet ayrımcılığından, ne toplumsal cinsiyet eşitsizliğini sosyo-ekonomik konumundan ayırmak mümkün.

Batı toplumlarında önce işçi sınıfı, sonra kadınların verdikleri mücadeleler sonrasında kazanılan bu hakların, liberal anlayışta ve insan hakları çerçevesinde kendilerine bir alan yarattığı, bununla ilgili olarak liberal siyaset ve liberal ekonomi anlayış ve uygulamalarında bazı değişikliklere gidildiğine kuşku yok. Ancak, liberal anlayışın ekonomik alanda ve özellikle sosyo-ekonomik haklar açısından direncinin bugün de devam ettiğini görmemek mümkün değil.

Her iki alandaki taleplerin hayata geçmesi konusunda ülkelerin büyük farklılıklar gösterdiği bir gerçek. Ülkelerarası farklılıklar, yalnız gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ya da Doğu ve Batı toplumları arasında değil, Batı ülkeleri arasında da oldukça dikkat çekici nitelikte. Örneğin gerek sosyo-ekonomik hakların, gerek toplumsal cinsiyet eşitliğinin hayat bulması açısından İskandinav ülkeleri başı çekerken, genel olarak Kıta Avrupa'sında İngiltere, ABD gibi liberal kapitalist sistemi temsil eden ülkelerden daha ileri uygulamalara yer verildiği görülmektedir. Bu farklılıkların toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel gibi çok yönlü nedenleri olsa da, konumuz gereği, burada kapitalizm çeşitlemelerine bağlanan farklılıkları tartışmakla yetineceğim.

1980 sonrası ise her iki alandaki haklar ve talepler açısından ayrıca irdelenmeye değer. Sosyo-ekonomik haklar ve sosyal devlet açısından bu dönemde genel bir geriye gidişten söz etmek mümkün; buna karşın, toplumsal cinsiyet eşitliği yönündeki talepler için daha karmaşık etkiler söz konusu. Örneğin 80 sonrasında, kadınlarla ilgili hak ve taleplere ilişkin duyarlılığın hem ulusal hem uluslararası düzeyde yükseldiği ve birçok yasal-kurumsal düzenlemeye konu olduğu bir gerçek. Bu dönemin, siyasal ekonomi, emek, bölüşüm gibi konularla ilgili taleplerin değil, kimlik ve kültürel tartışmaların önem kazandığı bir dönem olduğu düşünülürse, kadın haklarının önem kazanmasında şaşılacak bir yan da yok. Ancak kadınların hak ve istemlerinin yalnız sosyo-kültürel değil, sosyo-ekonomik boyutu olduğu da ortada ve küresel kapitalizm ile neo-liberal politi-

kaların kadınların bu alandaki eşitlik istemleri açısından birçok sınırlama getirdiğini görmemek mümkün değil. Kısacası, başlangıçta değilse de, bugün küresel kapitalizm ve neo-liberal politikalar feminizmin de tartışma konusu olmuştur diyebiliriz.

Bu çerçevede, tartışmayı üç ana başlık altında yapmayı düşünüyorum. İlk olarak, liberal düşünce içinde sosyo-ekonomik haklar ve feminist taleplerin anlamı ve yerini sorgulamak; ikinci olarak, günümüzdeki ilişkiler içinde sosyo-ekonomik haklarla toplumsal cinsiyete ilişkin istemlerin konumuna ve ortaya çıkan bazı sorun ve tartışmalara değinmek; üçüncü olarak da küreselleşen kapitalizm ve neo-liberal politikalar döneminde, her iki alandaki hakların karşılaştıkları meydan okumaları gündeme getirmek.

1. Liberalizm ve Sosyo-Ekonomik Haklar İle Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Talepleri

İster bireyi sosyo-ekonomik koşullar içinde ele almak gerektiğinden hareket eden ve üçüncü kuşak haklar olarak karşımıza çıkan sosyo-ekonomik haklar olsun, ister sosyo- kültürel değerler ve cinsiyet ayırımı nedeniyle kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği yönündeki talepler olsun, her ikisinin de temeli bireyi merkeze alan, bireyi insan haklarıyla güçlendirmek ve devlet karşısında güvence altına almak isteyen liberal düşünceye dayanmakta.

Buna karşın, her iki alandaki haklar ve bu çerçevede ortaya sürülen taleplerin, liberalizme yöneltilen eleştiriler çerçevesinde biçimlendiği ve buna bağlı olarak liberal anlayışta değişim istediklerine kuşku yok. En başta liberalizm ile bu hakların öngördüğü “eşitlik” anlayışlarındaki farklılık büyük. Liberalizmin eşitlik anlayışı, büyük ölçüde, haklar ve özgürlükler açısından herkesin yasal olarak eşitlenmesi anlamında ve negatif karakterdedir. Sosyo-ekonomik haklar ile kadınların eşitlik talepleri ise, toplumsal koşullarla ilişkisellik içinde ve daha pozitif bir eşitlik anlayışından hareket etmektedir. Buna bağlı olarak siyaset ve devlet anlayışının değişmesi de kaçınılmazdır.

Kuşkusuz, sosyo-ekonomik hakların liberal düşünceyle çelişkisi çok daha net. Çünkü bu haklar, hedefleri gereği, özellikle liberal ekonomi anlayışının kolay kabul edemeyeceği bir siyasal müdahaleyi ve liberal politikaları dönüşüme uğratacak bir siyasal ekonomiyi öngörmektedir. Örneğin, bu haklar, devletin, sosyal vatandaşlık ve eşitlik yönünde “yeniden dağıtım rolü” üstlenmesini gerektirmektedir. Buna bağlı olarak, hem siyaset ve devlet anlayışında hem ekonomi politikalarında değişikliğe gitmek de kaçınılmazdır. Toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik haklar ve taleplerin ise, liberal düşünce ile çelişkisi bu kadar net değil; ancak konu kadının sosyo-ekonomik konumu ve haklarına gelince, benzer çelişkiler onlar için de su yüzüne çıkmakta.

a. Sosyo-Ekonomik Haklar

Sosyo-ekonomik haklar, en başta, temel hak ve özgürlüklerden yararlanamayan işçi sınıfının, eşit oy hakkı ve sendikal haklar çerçevesinde başlayan, daha sonra bireyi sosyo-ekonomik koşullarını iyileştirmeye yönelik haklarla donatılmasına yol açan ve evrimci çizgide devam eden mücadelesinin sonucu. Kuşkusuz, dönemin, tarihsel ve siyasal gelişmelerin de bu hakların varlık kazanmasında payı olduğunu söylemek gerek. Bu hakların kapitalist sistemi ve piyasa ekonomisini değiştirmek gibi bir iddiaları yok ama siyasal sistemin müdahalesiyle toplumdaki sosyo-ekonomik eşitsizlik ve adaletsizliklerin azalması, herkes için asgari bir standardın ve korumanın sağlanması yönünde amaçları vardır ki, bu amaçlar ve amaçlara ulaşmak için başvurulacak siyasal müdahalelerin liberal düşünceyle çeliştiği açık. Örneğin çalışma hayatına yapılan müdahaleler, “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” anlayışının belirli ölçüde kısıtlanmasını gerektirmekte; sosyal refah devleti, gelir dağılımında devletin piyasa yanında rol üstlenmesi anlamına gelmekte ki, bunun hem ekonomik hem siyasal liberalizmle ve kuşkusuz arkasındaki sınıf olarak sermayenin çıkarları ile çeliştiği ortada.

Öyle olunca da bu hakların kabulü için Batı’da Endüstrileşme sonrası başlayan ve uzun yıllar alan bir mücadele söz konusu. Bu mücadelenin ancak 2. Dünya Savaşı sonrası bir toplumsal uzlaşmayla sonuçlandığı biliniyor. Bu uzlaşma çerçevesinde, işçi sınıfı devrimci çizgiden ayrılıp parlamenter sistem içinde mücadele yolunu seçerken, kapitalist sistemi de kabul etmiş olmakta-

dır; sermaye ise, sınıf çatışmasının siyasete devrine, yani hem çatışmanın siyasal düzeyde devamına hem de devletin uzlaşmayı sürdürme amaçlı sosyo-ekonomik müdahalelerine rıza göstermektedir.

Bu nedenle, söz konusu uzlaşmayı, emek ile sermaye, kapitalist ekonomi ile demokrasi, piyasa ile sosyal devlet arasında bir uzlaşma olarak nitelendirmek de mümkündür.

Bugün, sosyo-ekonomik hakları kabul etmeyen ve devletin sosyal refah yönünde "gelirin yeniden dağıtımında" az veya çok rol oynamadığı hiçbir kapitalist sistem ve liberal demokrasi olmadığı söylenebilir. Bu hakların varlık kazanması ölçüsünde, devletin, yalnız ekonomiye müdahalesiyle değil, yasal ve kurumsal birçok düzenlemeyle liberalizmin küçük, etkisiz ve seyirci devletinden çok öteye gidildiği de görülüyor. Ancak, toplumsal-siyasal güç dengelerine bağlı olarak sosyal devlet kimliğinin ve devletin sosyal refah yönünde "yeniden dağıtım"¹ rolünün ülkelere göre çok farklılaşığına kuşku yok. Öte yandan, günümüz koşullarında devletin bu rolünün epeyce aşındığını da söylemek gerek.

(Burada, bir parantez açarak, sosyo-ekonomi hakların kısaltılarak "sosyal haklar" gibi bir terminoloji içinde kullanılmasına ilişkin eleştirimi dile getirmek isterim. Bu eleştiriyi birçok yerde yazdım; burada da tekrar olmasını göze alarak, yineleyeceğim; çünkü terminoloji önemli.)

Sosyo-ekonomik haklarla ilgili tartışmalara bakıldığında, çoğunda, kısaca sosyal haklar (social rights) kavramının kullanıldığı görülmekte. Batıdaki literatürde de, Türkiye'de de çoğunlukla kullanım bu yönde. Bu kullanımda, bazen sosyal hakların içeriği net olarak ortaya konmamakta; bazıları, bu terminoloji içinde sosyo-ekonomik hakların bütününden söz edildiği izlenimi vermekte; bazılarında ise, çalışma hakkı, yeterli bir ücret hakkı gibi ekonomik nitelikli hakların konu edilmediği görülmektedir. Çok az örnekte de, "ekonomik haklar" başlığı altında, sosyal haklardan ayrı tartışmalar yapıldığı görülmektedir. Oysa BM'in ESKH Sözleşmesi'nde de benimsendiği gibi, sosyal haklardan farklı olarak ekonomik haklar diye ayrı bir kategori bulunmakta ve ikisini birden içeren bir ifade kullanılmak istendiğinde, sosyo-ekonomik haklar gibi tanımlamaya gitmek daha doğru olmaktadır.

Bu neden önemli diye sorulursa, "sosyal haklar" gibi bir ifade kullanıldığında, yalnız terminolojik bir "indirgeme" yapılmakla kalmamakta, aynı zamanda günümüzdeki egemen sistem ve egemen ideolojinin tercih ettiği bir ifadeye geçildiğini gözden kaçırmamak gerektiğini söyleyebilirim. Şöyle ki, bugün uygulamada ne kadar piyasalaşsa da eğitim, sağlık, barınma, sosyal güvenlik gibi haklardan vazgeçilememekte; buna karşın, çalışma hakkı, artık unutulmuş görünüyor; iyi işler, korunaklı çalışma koşulları gibi konularda ise, dilekten ötesi yok. Kısacası, ekonomi ve bölüşümle daha doğrudan ilgili ekonomik haklar devreden çıkmış durumda. Bu hakları söylemeden de çıkarınca, bir anlamda ekonomik hakları dışlayan anlayışa güç ve meşruiyet kazandırma gibi bir tehlikenin olduğunu düşünmek gerekmekte. Bu indirgemedede, Batı'da artık erişilemez bir hedef haline gelen tam istihdam hedefinden vazgeçilmesi ve çalışma hakkından söz etmenin artık pek anlamı kalmamasının etkisi var mıdır, bilemiyorum; ama neo-liberalizmin, yalnız ekonomik değil, kültürel egemenliği de bilinirken, buna şaşılmaz da... O nedenle, özellikle neo-liberal politikalara eleştirel bakanlar açısından sosyal haklar deyiminin tercih edilmesini bir talihsizlik olarak gördüğümü söylemem gerek.

1 Bazen, devletin "yeniden dağıtım" rolünün yalnız sosyal devletle ve sosyal harcamalarla ilgili olduğunu düşünen yazılara rastlıyorum. Oysa devletin her zaman "yeniden dağıtım" bir rolü olduğunu unutmamak gerekiyor. Mesele, bu rolün kimden yana uygulanacağıyla ilgili. Yani liberal devlet anlayışı ve liberal politikalar, devletin dağıtım rolünden vazgeçmesi anlamına gelmiyor; örneğin, ağızlarından "piyasa" lafı düşse de, sermayenin sürekli olarak teşvik, vergi kolaylıkları, vergi afları, yatırım öncelikleri, sigorta prim desteği ve de batma tehlikesi gösteren firmaların kurtarılması gibi devletten katkı beklediğini görebiliyoruz. Bunların her biri, gerçekte, devletin "yeniden dağıtım" rolünü sermayeden yana kullandığını gösteren örnekler. Hele bizim gibi ülkelerde, rant ekonomisi yoluyla sermayeye katkı değil, sermaye yaratıldığının örneği çok. Sosyal devletin güç kazandığı durumlarda ise, bunlardan tümüyle vazgeçildiği söylenemese de, devletin, sosyo-ekonomik hakları hayata geçirmek üzere yaptığı harcamalarla gelirin, "sosyal eşitlik-sosyal refah yönünde yeniden dağıtımından" söz edilebilir. Kısacası, devletin yeniden dağıtım rolünden söz ederken, hem bunun sosyal devlete özgü olmadığını bilmek hem yeniden dağıtımın meselesinin devletin siyasal ekonomisinden ayrı düşünülmemeyeceğini görmek durumundayız.

b. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Yönünde Haklar ve İstemler

Kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği yönündeki talepler de, kadınların mücadelesi sonucunda kazanılmış gelişmeler; bu mücadele ve gelişmelerin bir kaç aşamada gerçekleşmesi gibi, bitmeyip hala sürdüğü de söylenebilir. Başlangıçta hak talepleri, seçme-seçilme hakkı ile temel hak ve özgürlüklerle sınırlı. Bu ilk dalgada, henüz, ne ataerkil toplum ve toplumsal cinsiyet, ne de kamusal ve özel alan ayırımı gibi eleştiriler, ne de pozitif ayrımcılık gibi istemler söz konusu. Kadınların toplumdaki düşük statüleri, büyük ölçüde, eğitimsizliğe bağlanırken, oy hakkı ve eğitim olanaklarının kadınların toplumsal statüsünü değiştireceği düşünülmekte. Bu nedenle ilk dalgada ortaya çıkan anlayış, “liberal feminizm” olarak nitelendirilebilir.

Buna karşın, 1960’larda yükselen ikinci dalga kadın hareketinin eleştirileri de, istemleri de çok daha yaygın ve derin. Oy hakkının kazanılması ve kadınların yasalar önünde eşit haklara sahip olmasının kadınlar için eşitlik ve özgürlük anlamına gelmediği anlaşıldığı gibi, eşitsizliğin temellerinin çok daha derinlerde olduğu anlaşılmış durumda. Bu nedenle eleştiriler genişlerken, toplumda sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel alanlarda çok yönlü dönüşümler istenmektedir.

Bu eleştiriler ve dönüşüm istemlerinin doğrudan hedefi siyasal veya ekonomik liberalizm değildir; ayrıca, feminist yaklaşımların büyük kısmı feminizm ile liberalizm arasında bir uyum olduğu ve bu düşünce içinde bazı kazanımlar elde edilebileceği görüşünü benimserken, ancak bir kısmında liberalizme ilişkin eleştiriler ortaya çıkmaktadır. Eleştiriler iki yönlüdür: Liberalizm, ilk olarak, ataerkil toplum anlayışı, cinsiyet ayrımcılığı, “aile” temelli bakış açısını benimsemesi nedeniyle eleştirilmekte, sonra da, birey anlayışı içinde kadını çevreleyen sosyal, ekonomik ve kültürel koşulları dikkate almadığı için yetersiz bulunmaktadır. Ancak, artık yasaların önündeki eşitlikten öte bir eşitlik istendiğinden, bu eşitliklerin sağlanması için siyaset ve devletin pozitif müdahalelerine ihtiyaç vardır ve feminist hareket için de siyasetin ve devletin rolü öne çıkmaktadır. Bir yandan “kadın kimliğinin” tanınması, öte yandan “cinsiyet farklılıklarının” dikkate alınması için, devletin, bunlara yanıt verecek yönde sosyal ve siyasal politika değişikliklerine gitmesi istenmektedir. Bu dönemde, duyarlılık ve önceliklerine bağlı olarak birçok farklı feminizm ortaya çıktığı görülmekle birlikte, anaakım feminizmde liberal karakterin büyük ölçüde devam ettiğini söylemek yanlış olmaz.

İkinci dalga feminist hareketin eleştiri ve istemlerinin 1976 tarihli Kadınlara Karşı her türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Hakkında Sözleşme’nin (Kısaca CEDAW-1976) biçimlenmesinde etkisi büyük. Ancak benimsenen anlayışın, bir yandan toplumsal ve siyasal alanı konu yaparken ekonomiyi ve ekonomi politikalarını görmezden geldiği, öte yanda, ulus devletlerin sorumluluğuna bırakılan yasal-kurumsal düzenlemeleri önelediği ortada. Dolayısıyla CEDAW’ın karakterinin de “liberal feminizm” yönünde olduğu söylenebilir; başka türlü olması da zor!

Kadın hakları ve istemlerinin “sınıfsal” bir niteliği olmadığına yukarıda değindim. Bu nedenle, feminizm içinde, ataerkilliğin kapitalizmle (patriarkal kapitalizm) birleşerek çift yönlü eşitsizliklere yol açtığı yolunda eleştirilerle, sınıf ve kimlik taleplerini birleştirme yönündeki arayışlar ortaya çıksa da, genel ve yaygın eğilimin var olan sistemde bazı kazanımlar çerçevesinde ilerlediği söylenebilir. Ancak, hem ulusal hem küresel düzeyde kadınlar arasında sınıf, ırk, renk ayırımı nedeniyle eşitsizlik ve ayrımcılığın büyüdüğü görülürken, kadınlar arasındaki büyüyen bu uçurumun feminizm için ilkesel anlamda bir sorun olduğunu düşünmemek de mümkün değil. Bir anlamda, küresel kapitalizm ve neo-liberal politikalarla karşı karşıya gelmek durumunda olduğunu söylemek kaçınılmaz.

Bir bakıma, günümüzde feminizm ve toplumsal cinsiyet eşitliği açısından temel bir çelişkinin de liberal ekonomi politikalarıyla ilgili olduğunun açıklık kazandığı söylenebilir.

2. Uluslararası Sözleşmelerde Sosyo-Ekonomik Haklar ve Toplumsal Cinsiyet

Batı’da, toplumsal mücadelelerle varlık kazanan sosyo-ekonomik haklar ile kadınların eşitlik taleplerinin, önemli bir sonucunu da bu hakların uluslararası sözleşmelere konu olmasında görüyoruz. Uluslararası sözleşmelerin, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından önemi büyük. Çünkü gelişmekte olan ülkeler konu olduğunda insan hakları yönünde gelişmelerde, toplumsal

mücadelelerden çok, “modernleşme-demokratikleşme” süreci öne çıkmakta ve uluslararası sözleşmeler de, bu sürecin gerektirdiği gelişmeler olarak kabul edilmektedir. Bu kabulün ise, hem söz konusu ülkede bazı değişimleri zorlaması hem bu yolda verilen toplumsal mücadeleler için bir dayanak/zemin olması açısından önemi büyük. Ancak, son tahlilde, bu haklar ve bu yolda dönüşümler için toplumsal-siyasal güç ilişkilerinin belirleyici olduğunu unutmak mümkün değil.

a. ESKH Sözleşmesi ve Sosyo-Ekonomik Haklar

Ulusal düzeyde yaşanan gelişmelerin, Birleşmiş Milletler’i (BM) de harekete geçirdiği ve 1966 tarihinde kabul edilen Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (SEKHS) ile sosyo-ekonomik haklara uluslararası düzeyde varlık kazandırmaya çalıştığı görülüyor. SEKH sözleşmesi, yeterli imzaya 1976 tarihinde ulaştığından, bu tarihten sonra yürürlüğe girmiş, bu nedenle, İkinci Dünya Savaşı sonrası 1948 tarihinde hayata geçen Sivil ve Siyasal Haklar Sözleşmesi’ne göre yakın zamanlara ilişkin bir sözleşmedir. Yalnız yakın zamanlarda olması değil, bu haklarla ilgili tartışmaların hala bitmemiş olması nedeniyle de etkisi sınırlı bir Sözleşme olduğunu söylemek gerekir. Bu konuda dikkat çekilmesi gereken ilk nokta, Sözleşme’nin küresel ekonomik sistem ve politikalarla ilgili bir konuya değinmediği, ikincisi de varlık kazanmalarını ulus devletlere bırakıldığıdır ki, bu iki konu Sözleşmenin liberal karakteri ile sınırlarının görülmesi açısından önemli. Bunun ötesinde, bu hakları anayasalarında kabul etmeyen ülkeler vardır ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu hakların ekonomik ve mali gelişmeye bağlanması nedeniyle anayasal olarak var olsalar da gerçekte varolmaları önünde birçok engel ortaya çıkmaktadır.

66 | Sözleşmenin onaylanması devletler için yasal bir yükümlülük getirmekle birlikte yeterli yaptırımlar olduğu söylenemez. Örneğin Sözleşmenin uygulanması beş yılda bir hükümetlerin verdiği raporlar üzerinde yapıldığından, bu raporların gerçeği yansıtmadaki zaafı gibi, BM’in bu raporlarla ilgili tavsiye niteliğini geçmeyen yaptırımları nedeniyle de yapılan izlemelerin önemli bir etkisinin olduğunu düşünmek zor. ESKH Sözleşmesi’nin, İnsan Hakları Sözleşmesi gibi, gönüllü kuruluşlar tarafından yakından izlendiği ve tartışıldığı da söylenemeyeceğinden, bu Sözleşmeler açısından uluslararası denetimin etkisinden söz etmek de mümkün değil (Mishra, 2005: 12).

Öte yandan, sosyo-ekonomik haklarla ilgili yanıtlanması gereken birçok soru da ortaya çıkmaktadır. Örneğin insan hakları bütünü içinde bir öncelik-ardıllık sırası var mıdır; birey hakları yanında -kadın hakları denilmesi gibi- grup haklarından söz edilebilir mi; insan haklarının evrenselliği söylenirken sorumlu olarak ulus devletin işaret edilmesi çelişkili değil midir; insan hakları denildiğinde, çoğunlukla temel ve politik haklar akla gelirken sosyo-ekonomik hakların gözardı edilmesi nasıl açıklanabilir gibi epeyce soru söz konusu.

Örneğin Nussbaum, insan haklarının önemi ve katkısını kabul etmekle birlikte, konuya kadınlar açısından bakarak dört önemli eleştiri getirmektedir (Nussbaum, 2002: 128-129): Birincisi, insan haklarının ne olduğu, nasıl gerçekleşeceği konusunda yaşanan entelektüel belirsizlikler; ikincisi, insan hakları denildiğinde temel hak ve özgürlükler öne alınırken, ekonomik ve sosyal hakların ihmal edilmesi, böylece, örneğin eğitim veya ekonomik açıdan daha elverişsiz koşulları olan kadınların temel hak ve özgürlükleri kullanma açısından da daha dezavantajlı konumda olması; üçüncüsü, insan hakları yaklaşımının, kadına karşı şiddet, kadının bedeni üzerindeki baskı, ev içinde kaynak kullanımındaki eşitsizlik konularını ihmal etmesi ki, bu ihmali, liberal politik felsefenin özel ve kamusal alan arasında ayırım yaparak devletin aile-içine müdahalesine sınırlar getiren geleneksel anlayışına bağlamakta; dördüncüsü de, insan hakları konusunda, çoğunlukla kişiyi devletten koruma amacını güden negatif özgürlük anlayışının benimsemesi ve pozitif hakların bir yana bırakılmasıyla kadınların koşullarının iyileşmesi önünde sürekli engeller yaratılması.

Öncelik-ardıllık konusunu ele alırsak, BM’in insan haklarının “bütünselliğini” kabul ettiği biliniyor. Yani, bireylerin konum ve ihtiyaçlarına göre genelden özele ve farklılıklara doğru genişleyen insan haklarının bir “bütün” olduğu, aralarında bir hiyerarşi bulunmadığı ve bütünsellik içinde ele alınmaları yönünde bir görüşü benimsemekte. Yine de sosyo-ekonomik haklarla ilgili

tartışmalar devam ettiği gibi, bu hakların temel insan hakları arasında yer almayacaklarına ilişkin görüşler de ileri sürülmektedir. Tartışmalar arasında, bir yandan bu hakların dava konusu olması ve yargı yoluyla çözüme kavuşturulmasının önünde birçok engel bulunduğu; öte yandan bu hakların neler olduğu konusunda net bir anlayışa ulaşmanın ve her ülke, her grup ve her koşulda geçerli standartları bulmanın kolay olmadığı yönünde görüşler ileri sürüldüğü söylenebilir. Kısacası, uluslararası bir sözleşmeye konu olsalar da, sosyo-ekonomik haklar konusunda kararsızlıklar da, belirsizlikler de, kuşkular da sürüp gitmektedir diyebiliriz.

Sonuç olarak ESKH Sözleşmesi'nin önemi ve katkısını yadsıyamasak da, Sözleşme'nin *hegemonik dünya, kapitalist ekonomi ve liberal politikaları "veri" olarak aldığı görmemek mümkün değil*. Sosyo-ekonomik hakların da, bu sistem içinde ve siyasal yoldan bazı standartlar sağlamaya çalışarak korunmak istendiği anlaşılmalıdır. Oysa, bu eşitsizliklerin arkasındaki temel faktörün hegemonik dünya düzeni ile kapitalist ekonomi olduğuna kuşku yok; bunlara dokunmadan istenen hedeflerin sağlanması da mümkün değil. Aksine, günümüz gerçeklerinin gösterdiği gibi, kapitalizmin hegemonyası arttıkça ulus devletlerin sosyo-ekonomik koşulları iyileştirme gücünün azaldığı ortada.

Örneğin bugün, yoksullukla yoksunluğun ele ele gittiği, dünya nüfusunun önemli bölümü için yalnız sosyo-ekonomik hakların değil, en temel insan haklarının varlığının bile kuşkulu olduğunu hatırlatmak gerekir.

Oysa BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi madde 25'te şöyle diyor:

"Herkesin, gerek kendisi ve gerek ailesi için yiyecek, giyecek, sağlık ve refahı için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı vardır. Herkes; işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ve kendi denetiminin dışındaki koşullardan doğan geçim sıkıntısı durumunda güvenlik hakkına sahiptir."

Buna karşın, aklıktan veya basit hastalıklardan ölen milyonlar var ve bugün temel bir hak olarak "insanca yaşamak, yaşamını sürdürmek" hakkının ihlalinden değil ancak yokluğundan söz etmek doğru olur. Bu nedenle BM'nin, yoksulluğu "insan hakkı ihlali" olarak nitelendirmesi önemli olsa da, bugünkü gerçekler, evrensel insan hakları gibi iddiaların veya Birleşmiş Milletler gibi dayanışma amacı taşıyan kurumların bu ihlalleri önlemeye gücü olmadığını göstermekte. Güçsüzlüğünün asıl nedenini de, Sözleşme'nin liberal demokrasiyi öngörürken, liberal ekonomiyi dert etmemesinde aramak doğru olur.

b. CEDAW ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Talepleri

CEDAW, toplumsal cinsiyet (gender) eşitliğini temel alan ve bu eşitliği sağlamak üzere, eğitim, çalışma yaşamı, siyaset ve toplumsal değerler gibi birçok alanda ve oldukça ayrıntılı biçimde ilke ve hedefleri belirleyen bir Sözleşme. Kabul edildiğinden bu yana 200'e yakın ülkenin onaylamasıyla geniş kabul görmüş bir Sözleşme olduğu gibi, birçok ülkede kadınların ulusal düzeydeki mücadelelerinin arkasındaki rolü nedeniyle de CEDAW'ın kadınların eşitlik mücadelesine katkısı oldukça büyük. 90'lı yıllar sonrasında, BM'in, gelişmekte olan ülkelere yönelttiği kalkınma programları aracılığıyla CEDAW çerçevesindeki talepleri "anaakımlaştırma" (mainstreaming) çabasına girdiği de görülüyor; bununla, feminizmin ataerkil topluma yönelttiği temel eleştirilerin ulusal hükümetlerce uygulanan politikalara girmesi, toplumsal cinsiyet eşitliği doğrultusunda gelişmelerin tüm politika ve uygulamalara yerleştirilmesi öngörülmekte. BM gibi Avrupa Birliği de (AB) kadın politikaları açısından anaakımlaştırma politikasını benimsemiş durumda ve üyeleri arasında bu politikalar açısından bir eşgüdüm sağlamaya çalışmakta.

Bu alanda, BM'in deyişiyle şöyle bir noktaya geldiği söylenebilir:

"30 yıldır hükümetler, sivil toplum ve Birleşmiş Milletlerce yürütülen eylemler uluslararası normatif bir çerçeve üretti; buna göre, kadın haklarının insan hakları olduğu onaylanmakta ve cinsiyet eşitliğinin insani gelişmenin kritik ve zorunlu bir bileşeni olduğu kabul görmektedir" (UNDP, 2006: III).

CEDAW'ın, toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı anlayış ve politikaların kabulü açısından bazı gelişmeler sağladığı yadsınamaz, ancak, ülkelere göre farklılıklar devam ettiği gibi, özellikle gelişmekte olan ülkelere de normatif çerçevenin cinsiyete dayalı anlayış ve ilişkilerde pek az şeyi

değiştirdiğini söylemek de kaçınılmaz. Dolayısıyla, bu konuda da BM'in ve CEDAW'ın yaptığı katkıyı abartmamak gerekmektedir. Çünkü kadın hakları konusunda da, ülkelerin hazırladıkları raporlar üzerinden bir denetim yapıldığı, bu raporlar üzerinden ülkelere toplumsal cinsiyet eşitliğinin gelişmesi yönünde tavsiyelerde bulunulmakla yetinildiği görülüyor. Ayrıca, ulus devletlere bırakılan eşitlik politikaları konusunda da kapitalist ekonomi ve liberal politikaların getirdiği kısıtlamalar var ki, bunu CEDAW'ın kabulü ile aşmak mümkün görünmemekte.

Zaten BM'in kendi hazırladığı raporlar da, birçok ülkede cinsiyet eşitsizliğinin hala çok ciddi olduğunu, ekonomik krizler, finansal yetersizlikler, bütçe kısıtlamaları nedeniyle bu eşitsizliklerin daha da büyüdüğünü ortaya koymakta (UN, 2009: 8). Öneriler de, özetle, toplumsal cinsiyete duyarlı sosyal koruma önlemlerinin artırılması yönünde. Nasıl yapılacağı, tabii, yine ulus devletlere kalmış!

Özetle, günümüzde, toplumsal cinsiyet eşitliği yönünde ilgi ve duyarlılığın sosyo-ekonomik haklara olan ilgi ve duyarlılıktan daha fazla olduğunu ve bazı ciddi kazanımlar elde edildiğini söyleyebiliriz. Ancak, en ileri uygulamalar içinde bile sağlanan gelişmelerin sınırları olduğu görülürken, hem ulusal hem küresel düzeyde kadınlar arasındaki eşitsizliklerin büyüdüğü de dikkat çekmekte. Kuşkusuz, bu hakların ve sözleşmelerde öngörülen hedeflerin hayata geçmesi açısından, ülkeler arasında sosyo-ekonomik eşitsizlikler ve sosyo-kültürel farklılıkların yarattığı engeller, ulus devletlerin yetersizlikleri, toplumsal bilinç ve mücadele eksikliği gibi birçok konuda söz edilebilir. Doğru da olur.

Ancak, her iki alanda çok boyutlu ve çok yoğun eşitsizlikler sürüp gidiyorsa, bu eşitsizlikleri bir yandan Sözleşmelerin yetersizlikleri, daha doğrusu Sözleşmelerin karakteriyle ilişkilendirmek, öte yandan liberal ekonominin direncine bağlamak kaçınılmaz.

3. Sosyo-Ekonomik Haklar ve Günümüzdeki Tartışmalar!²

68 | Liberal düşünce temelli olsa da, sosyo-ekonomik hakların, bu düşünce içinde ne tartışması ne de uygulamadaki sorunları bitmekte. Tartışmalar liberal düşünce içinde bu haklara yer aramakta, uygulama ise siyasetin liberal ekonomiyi zorlayabildiği/esnetebildiği ölçüde bu haklara yer verilmektedir.

Öncelikle, temel haklarla siyasal hakları bireyin özgürleşmesi açısından temel kabul eden liberal yazarlar için, yasa karşısında eşitlikten öte bir eşitliğin pek anlamı olmadığını söylemek gerek. Örneğin Hayek, somut bir eşitlik sağlamak üzere hükümetlerin sarf edeceği çabaları yasa önündeki eşitlikle zıt, hatta birlikte düşünülemeyecek şeyler olarak görmekte ve iktisadi eşitsizlikler inkâr edilemese de, insanların maddi durumlarını dikkate alan bir hukuk sisteminin, "hukukun sosyalistleştirilmesi" olacağını söylemektedir (Hayek, 1999: 109). Onun gibi, adaleti, büyük ölçüde gönüllü katılım ve seçimle belirlenen anayasal/sözleşmesel kurallara uygun davranmak olarak tanımlayan ve hukuki çerçeve içinde yasal eşitlik ile serbest seçimler dışında başka kaygılara yer olmadığını söyleyen başka liberaller de vardır (Brennan ve Buchanan, 2001).

Buna karşın, Rawls (2001: 133) gibi "sosyal liberal" grubuna girenler, refahın bölüşümünü mesele yaparken, adaletin sağlanması için yalnız "herkes için geçerli temel özgürlüklerin" yeterli olmayıp, toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin "en az avantajlı olana en büyük yarar sağlayacak" biçimde düzeltilmesi gerektiğini söylemektedirler. Ancak Rawls'ın, liberal yaklaşımla hareket ettiğinden sivil haklarla siyasal hakları önemserken sosyal ve ekonomik hakları listesinin dışında bıraktığını ve bölüşüm adaletini ulusal düzeyde veya belirli bir toplum düzeyinde düşündüğünü de söylemek gerek.

Haklar konusunda liberal düşünceden ayrılmamakla birlikte, ahlâki temelden hareket eden ve farklı şeyler söyleyen düşünürler de bulunmaktadır. Bunlar arasında yer alan Amarty Sen (2004, 319-320), herkesin insan olmaktan gelen hakları olduğunu söylerken, bazı haklar konusunda kuşku duyulması nedeniyle insan haklarının kavramsal haklılık temelini kuruluması ihtiyacını gündeme getirmekte ve insan haklarının hukukla düzenlenmenin öncesinde *etik bir*

² Sosyo-ekonomik haklarla ilgili ayrıntılı bir tartışmayı "Kapitalizm Küreselleşirken Dünya Ahvalı" adımı taşıyan kitabımda yaptım (Koray, 2011). Burada, bu kitaptan bir özetle yiteneceğim.

temeli olduğunu vurgulamaktadır. Sen'in yaklaşımına göre, sosyo-ekonomik haklar da dahil olmak üzere tüm insan hakları yasal düzenlemelere konu olmalarının öncesinde etik bir temele dayanmaktadır; bu nedenle, sosyal hakların öteki haklara göre daha az güvence altına alınmış ve yeterince kurumsallaşmamış olmaları bunları "hak" olmaktan çıkarmaz.

Charles Jones (2001: 51-62) da, haklar düşüncesini, insanın yaşamsal çıkarlarına (vital human interests) bağlamakta ve arkasındaki ahlâki güçten (moral force) söz etmektedir; bu bağlamda temel insan hakları ile temel ihtiyaçların karşılanması "asgari bir ahlâki" gereklilik (the moral minimum) olarak düşünülmektedir. Jones (2001: 61-62) buradan hareketle küresel adalet düşüncesine temel alacağı "varolma hakları" na (substance rights) gelir ve varolma haklarının temel insan hakları arasında yer alması gereğinden söz eder. Barınacak bir yeri olmayan veya beslenemeyen bir insan üzerinde bunların etkisinin, en azından, din ve vicdan özgürlüğünün olmamasından daha fazla olacağını da kabul etmek gerektiğini söyler.

Sosyo-ekonomik hakların hem yasal olarak varlık kazanması hem de anayasalaşmalarına karşın hayata geçememeleri açısından en önemli nedeni, bu hakların devlete bazı yükümlülükler getiren pozitif karakterlerine bağlayanlar olduğu gibi, haklar arasında ayırım yapılmasının haklı bir temeli olmayacağını ileri sürenler de vardır. Buna göre, haklar arasında negatif ve pozitif karakter açısından ayırım yapmak anlamlı değildir (Fabre, 1998: 269-280; Robinson, 2003: 83-85). Çünkü sivil ve siyasal hakların en azından bazılarının pozitif karakterde olduğunun düşünülmesi gerekmektedir. Örneğin dava konusu olan her türlü hakkın aranabilmesi için yargı sisteminin kurulması gerektiği gibi, oy verme hakkının varlık kazanması için de bir seçim sisteminin kurulmasına ihtiyaç vardır ve tüm bunlar da devletin sorumluluğu altındadır.

Sosyo-ekonomik haklar açısından sürüp giden tartışmaları bir yana koyup uygulamaya baksak, ülkeler arasında oldukça büyük farklılıkların ortaya çıktığı, bu farklılıkların da en başta ülkedeki siyasal ekonomiyle ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Kapitalist sisteme dahil olsalar da, ülkelere göre değişen kapitalizm çeşitlemeleri var; yani siyasal ekonomileri farklılaşmakta. Bu nedenle, Kıta Avrupa'sındaki düzenlenmiş kapitalizm (organized capitalism) veya koordine edilmiş piyasa ekonomisi (coordinated market economy) ile ABD, Kanada, İngiltere ve İrlanda gibi Anglo-Sakson ülkelerde geçerlilik kazanan "liberal piyasa ekonomisi" (liberal market economy) arasında sosyal kurumsallaşma ve kurumsal dengeleme açısından önemli farklar bulunmakta (Hall ve Soskice, 2001; Hoffman, 2004). Bu farklar, sosyal tarafların gücünden aralarındaki kurumsal ilişkilere, devletin konumundan uzun vadeli hedeflerin varlığına kadar uzanan bir dizi konuda karşımıza çıkmakta. Offe de, Avrupa'da her ülkede sosyal düzenin çelişkilerini ve çatışmalarını siyasal ekonomiye oldukça keskin bir profil kazandırarak yansıtıldığını söylerken, ortaya çıkan kapitalizme de "örgütlenmiş" (organized), toplumsal sisteme içkin "embeded" ve "düzenlenmiş" (regulated) kapitalizm gibi tanımlamalar getirmektedir (Offe, 2003: 447). Bu yapılanmayı, sosyal piyasa ekonomisi olarak adlandıran yazarlar da vardır (Jansen, 1999: 33).

Kapitalizmin çeşitlenmesi veya siyasal ekonominin farklılaşmasıyla sosyal devlet modelleri de farklılaşmakta. Esping-Andersen'in yaptığı tanımlamaya göre üçe ayrılan (Esping-Andersen: 1990) sosyal devlet modellerine, geleneksel dayanışma ile sosyal devletin iç içe geçtiği "Latin veya Akdeniz modeli" eklenerek dörde çıkarılmaktadır (Liebfried, 1993: 139-143). Sosyal devlet modelleri açısından esas farklılığın, sosyo-ekonomik hakların ne ölçüde "piyasa dışına çıkarılması" (de-commodification) ile ilgili olduğu da bilinmekte.

Ülkelere göre farklılaşan siyasal ekonomi ve farklı sosyal devlet modellerinin ortaya çıkması konusunda en açıklayıcı yaklaşımın, "güç ilişkileri yaklaşımı" (power relations approach) olduğunu söylemek gerek (Korpi, 1978: 40; Esping-Andersen, 1990: 11). Kapitalizm sistem olarak varlığını korurken, az veya çok emeğin hak ve ihtiyaçlarını dikkate almak, az veya çok sosyo-ekonomik hakları var etmek için her ülkede siyasetin devreye girdiği açık. Ancak, düzenlenmiş kapitalizm ve sosyo-ekonomik hakları piyasa dışına çıkaracak yönde bir siyasal ekonominin varlık kazanması için, siyaseti bu yönde dönüştürecek güçlere ihtiyaç olduğu ortada. Bunun için de, öncelikle emeğin, sermaye ile arasında göreceli de olsa güç dengesi sağlayacak yönde toplumsal siyasal açıdan güçlenmesi gerekmekte.

Bu doğrultuda gelişmelerin göze çarptığı Kuzey Avrupa ülkeleri, buna bağlı olarak farklı bir siyasal ekonomi ile sosyal refah rejimleri açısından “sosyal demokrat refah modelini” temsil etmekte; liberal kapitalizmi benimseyen, siyasal ekonomileri sermayeden yana olan ülkelerde ise, zor durumda ve yardıma muhtaç olan kesimlere sağlanan bazı yardımları organize eden “artıkçı” (residual) bir sosyal devlet modeli hayata geçmektedir.

Öte yandan, Batı dışında ve ekonomik ve politik gelişmenin çok yetersiz olduğu ülkelerde “düzenlenmemiş” kapitalizmin ve piyasanın egemenliğinin daha büyük olduğunu, bir başka deyişle bu ülkelerde kurlsız (vahşi de denilebilir) bir kapitalizmin varlık kazandığını söylemek yanlış olmaz. Bu koşullar altında, ortaya çıkan siyasal ekonomiye Türkiye’de olduğu gibi “rant ekonomisi” demek, sosyal devleti de- anayasalarda ilkesel olarak kabul edilmiş olsa bile- ancak klientalist ve popülist bir “sosyal yardım devleti” olarak nitelendirmek yanlış olmaz (Koray, 2015). Böyle bir yapılanmayı da ekonomik yetersizliklerden çok toplumsal-politik güç dengesizlikleriyle açıklamak mümkün.

Siyasal ve ekonomik liberalizm çerçevesinde sürdürülen bu tartışmalarda, çok zaman unuttulan bir konu var. O da, sosyo-ekonomik eşitsizlik ve adaletsizliklerin kendi başlarına önemli oldukları gibi, temel hak ve özgürlükler ile siyasal demokrasinin varlık ve güç kazanması için taşıdıkları önem. Bu noktada Marshall’ı unutmak kaçınılmaz. Marshall’ın deyişiyle, refah devletinin amacı yalnızca gelir dağılımı veya sağlık sorunları gibi sosyal sorunları çözmek değildir, bundan daha ilerde bir ideali vardır; maddesel koşulların iyileşmesi, aynı zamanda, sivil toplumun güçlenmesi ve uygarlığın zenginleşmesi için atılmış adımlar olarak önemlidirler (Marshall, 1965; Hewitt, 1992: 22). Kısacası, sosyal vatandaşlık ve sosyal eşitliğin, kendi başlarına önemlerinin dışında, siyasal eşitliği geliştirmek ve demokrasinin işlevselliğini arttırmak açısından da önemli rolleri vardır; bu amaçlar ve iyileşmeler, siyasete ve demokrasiye prosedürel-kurumsal niteliklerin ötesinde anlam ve işlev kazandırır. Bu ilişkiye dikkat çeken bazı yazarlara karşın (Hewitt, 1992: 22; King ve Waldron, 1988: 424–428), bugün, siyasal demokrasi tartışmalarında bu ilişkilere yer veren tartışmalara rastlamak zor. Oysa bir yandan demokrasiye ve demokratik kurumlara ilişkin kuşku artmasında bu işlev kaybını görmek gerekir; öte yandan artan toplumsal eşitsizlik ve adaletsizliklerin demokrasiyi sakatladığını düşünmek için epeyce neden var. Bu konuda, yalnızca Türkiye örneği bile çok şey anlatmakta.

Özetlersek, insan haklarının bütünselliği ya da sosyo-ekonomik hakların anayasallaşmasının getirdiği kolaylıklar üzerinde duran yaklaşımlar önemli olmakla birlikte, ekonomik sistem ve politikalar konuşulmadıkça, negatif nitelik taşıyan temel hak ve özgürlükler önemsenirken, pozitif nitelik taşıyan sosyo-ekonomik hakların kabul edilmemesi veya gözden çıkarılmalarının kolay, hatta gerekli olacağını unutmamak gerekmektedir. Uygulamada karşılaşılan manzara da bunu gösteriyor. Örneğin, bugün “çalışma hakkı” diye bir haktan söz edilebilir mi? Bu haktan söz edilemediği durumlarda, öteki hakların da aşınması kaçınılmaz.

Dolayısıyla sosyo-ekonomik haklarla ilgili tartışmaların, kapitalizmi ve liberal ekonomi politikalarını devreye sokmadıkları ve sorunu ulusal devletlere havale ettikleri müddetçe gerçekçi bir zemine oturmaları ve gerçekçi çözümler üretmelerinin mümkün olmayacağını söylemek durumundayız. Öte yandan bugün, küresel kapitalizm karşısında sorunlar ulus devletlerin sorunu olmaktan öte küresel bir boyut kazandığı gibi, şu veya bu ülkede emek-sermaye arasında güç dengesi oluşturma olanağı da büyük ölçüde ortadan kalkmış durumdadır. Yani, geçmişte ve bazı ülkelerde ulus devletin daha eşitlikçi bir gelir dağılımına yönelmesini ve siyasal ekonominin bu yönde dönüşümünü sağlayan koşulları bugün ulusal düzeyde tekrarlamak mümkün görünmemektedir. Bugün çok daha farklı güç dengelerine, en başta da küresel-toplumsal-yerel gibi çok düzeyli örgütlenmeye ve mücadeleye olan ihtiyacı görmek gerekmektedir.

4. Liberal Düşünce ve Kadın Hakları Konusunda Günümüz Tartışmaları

Toplumsal cinsiyet eşitliği istemlerinin liberalizmle çelişkisi sosyo-ekonomik haklar kadar doğrudan olmadığından, burada, bu çelişkilerden çok, feministlerin liberalizme ilişkin yaklaşımlarına değinmek, sonra neo-liberal politikalar çerçevesinde artan çelişkiler ve ortaya çıkan eleştiri-

rilere yer vermek istiyorum.

Liberalizme getirilen eleştirilerin iki noktada yoğunlaştığını söylemişim: Birincisi, liberalizmin bireyi soyut bir varlık olarak düşünmesi, çevresel koşullar ve ilişkilerden izole edilmiş olarak ele almasıdır; ikincisi de, ataerkil yaklaşımı- aileyi merkeze alması gibi-benimsemesi nedeniyle (Eisenstein'dan aktaran Baer, 2010).

Robinson'a (2003: 91) göre, bireyi sosyal ilişkilerden uzak düşünmek, özellikle kadınların liberal kuram çerçevesinde bu kadar yetersiz ele alınmalarının açıklayan en önemli nedendir. İnsanın sosyal, ekonomik, kültürel ilişkiler içinde bir varlık ve bu varlığın sosyo-ekonomik koşulları görmezlikten gelindiğinde, birey için temel hak ve özgürlüklerin hayata geçmesini beklemek zor. Örneğin düşünce ve ifade özgürlüğü önemli de, bunu kullanan, bu haktan yararlananların kimler olacağı sorusu önemsiz olabilir mi? Bunun gibi, liberalizmin, kadının statü ve rolünü ataerkil anlayış içinde belirlemesi gibi bir sorun alanı da var. Örneğin bu anlayış içinde, çalışma yaşamı, eve ekmek getiren erkek, bakım (care) görevini üstlenen kadın ikilemi üzerine kurularak geleneksel anlayış devam ettirilmekte; yine bu bağlam içinde kadın için sosyal güvence erkek üzerinden sağlanmaktadır. Kısacası, kadının bireyselliği ve özgürlüğü dikkate alınmayıp ataerkil ilişkilerin devamı sağlandığı gibi, kadının ev-içi emeği de değersiz bulunmaktadır.

Buna karşın, feminist yaklaşımlar içinde liberalizme olumlu bakanlar da var. Örneğin Baer (2010: 4), liberalizmin tarih boyunca gösterdiği adaptasyon kabiliyetinden ve feminist taleplere öteki düşünce akımlarından daha yakın olduğundan söz ederek, feminizmin ve liberalizmin her birinin ötekindeki yanlışlık ve eksiklikleri düzeltebilecekleri, bu nedenle feminizm ile liberalizmin birbirine ihtiyaçları olduğu görüşündedir. Ona göre, eşitlik ve otonomi gibi değerleri nedeniyle liberalizm, feminizm için muhafazakarlık ve radikal yaklaşımlardan çok daha elverişli bir yaklaşımdır (Baer, 2010: 13). Baer gibi, Nussbaum da, politik liberalizmin merkezinde yer alan "eşit vatandaşlık" anlayışı nedeniyle ayırıcı yaklaşımlara sahip doktrin ve anlayışların bu yönde değişmeleri gerekeceği düşüncesindedir (Nussbaum, 2002). Buna uymayan herhangi bir doktrini ve yaklaşımı liberal yaklaşım açısından makul bulmak mümkün değildir.

Öte yandan, siyasal liberalizmin eşit ve özgür vatandaş anlayışı gibi, vatandaşların karşılıklılık taşıyan konumlarını benimsemiş olmasının ayırıcı yaklaşımları önleyici nitelikte olduğu görüşü de ileri sürülmektedir (Hartley ve Watson, 2010: 21): Bu görüşe göre, kadınlara ilişkin değerlerin veya cinsiyetçi yaklaşımların onları hem iş hem siyasal yaşamda ikincil konuma ittiği ya da toplumda var olan sosyal hiyerarşilerin vatandaşlar arasındaki fırsat eşitliğini ortadan kaldırdığı gibi gerçekler olsa da, bunların yalnızca sosyal adaleti değil, aynı zamanda siyasal liberalizmin eşitlik ve karşılıklılık ilkesini zedelediğini de düşünmek gerekir. Bu nedenle eşitlik ve karşılıklılığın gerçekten varlık kazanması için, negatif anlamda sosyal hiyerarşilerin önlenmesi, pozitif anlamda ise bireyin kendini özgür ve eşit vatandaş olarak hissedeceği sosyal koşulların sağlanması gerekmektedir. Kısacası siyasal liberalizmin karşılıklılık ilkesi, kadınlara makul bir siyasal adalet kavramıyla taleplerde bulunma hakkını vermektedir. Bu hakkın varlığı nedeniyle de, siyasal liberalizmin "feminist" bir yaklaşım olduğunu düşünmek gerekir.

Liberal anlayış içinde eşit vatandaşlığın ve vatandaşlar arasında karşılıklılığın kabul edilmesi, bu nedenle kadına bazı sosyal taleplerde bulunma hakkının verildiğinin düşünülmesini bir yere kadar haklı bulabiliriz; ancak, siyasal liberalizmin bu ilke ve değerlerinin hemen her toplumda ortaya çıkan sosyo-ekonomik eşitsizlik ve adaletsizlikleri neden önleyemediği gibi bir soru var; hatta bu adaletsizliklerin öncelikle kadınları vurduğu gibi gerçekler var. Öte yandan, eşitsizliklerin görece de olsa azaltılması için siyasal liberalizmin yetmediği ve ancak, siyasal ve ekonomik liberalizmin sosyal devleti ve sosyo-ekonomik hakları hayata geçirecek yönde dönüşüme uğradığı ülkelerde kadın adına bir iyileşme sağlanabildiği görmezlikten gelinemez. Bunun dışında, küresel düzeyde ve ülkeler arasındaki eşitsizlik gibi, -ki, bu eşitsizliklerin, her ülke içindeki kadının konumunu daha da zorlaştırdığı bir gerçek- küresel ve toplumsal düzeyde kadınlarla kadınlar arasındaki eşitsizliklerin büyümesi gibi gerçekler de var ve bu gerçeklere ne kendilerini Batı toplumunun gerçeklerine kapatıp daha ötesini göremeyen feminist anlayış içinde ne de siyasal liberalizm içinde yanıt bulmak mümkün.

Örneğin kapitalizm çeşitlemelerinin kadınlar açısından ne anlama geldiğine ilişkin çalışmalar ilginç şeyler anlatmakta. Estevez-Abe (2009: 185), kapitalizm çeşitlemeleri arasında kadın ve erkekler arasındaki meslek ayrılıkları konusunda bir fark olup olmadığına ilişkin çalışmasında piyasa ekonomilerinin firma düzeyinde durağan değil esnek işgücü politikaları izlemesi nedeniyle, bu ülkelerin çalışma yaşamında cinsiyet eşitliğine daha açık oldukları, buna karşın istihdamı korumaya yönelik güçlü standartları kabul eden ülkelerde bu güçlü korumanın kadınların çalışma yaşamındaki pozisyonunu erkeklere göre daha olumsuz etkilediği görüşündedir. Örneğin benzer ilişkileri tartışan bir başka yazar, ABD ve İsveç örneğinden yola çıkarak, yönetim kademelerinde ABD'de İsveç'e göre iki kat daha fazla kadının bulunduğunu söylemektedir (Shalev, 2008: 433).

Liberal ve düzenlenmiş kapitalizmi farklı statüdeki kadın gurupları açısından, bir anlamda sınıfla ilişkilendirerek irdeleyen başka bir araştırmada, benzer bulgularla, liberal ekonomilerin yüksek sınıftan kadınlar için daha fazla fırsat sunarken, düşük sınıftan kadınlar için koşullarını iyileştirme fırsatı yaratmaktan uzak olduğu söylenmektedir (Mandel ve Shalev, 2009: 172): Buna karşın, düzenlenmiş kapitalizmi benimseyen ülkelerde iyi eğitilmiş ve yüksek sınıftan kadınlar için fırsatlar sınırlanırken, en başta kamu sektörünün sığınak niteliği taşıması nedeniyle alt sınıftan kadınlar için daha iyi çalışma koşulları, daha iyi ücret ve güvence sağlandığı belirtilmektedir. Kısacası, liberal kapitalizmde ücret esnekliği ve genel becerilerin aranması nedeniyle daha düşük cinsiyet eşitsizliği, buna karşın daha büyük sınıf eşitsizliği; düzenlenmiş kapitalist sistemde ise, toplu pazarlıkların gücü ve özel beceriler aranması nedeniyle daha büyük cinsiyet eşitsizliği, buna karşın daha düşük sınıf eşitsizliğinin ortaya çıktığı dile getirilmektedir (Soskice, 2005: 175).

Korpi de yaptığı çalışmada, toplumsal cinsiyet eşitliği yönündeki politikaların ülkelere göre çok farklılaştığından hareketle, kadınların çalışma yaşamına katılmaları açısından benimsenen politikalara göre ülkeleri, "geleneksel aile desteği, piyasa yönelimli politikalar ve iki-üyesi de çalışan aile (dual erner) yaklaşımını" benimseyen ülkeler olarak üç guruba ayırmaktadır (Korpi, 2000: 144-148): Bu guruplarda, esas olarak, küçük çocuklar için verilen bakım desteği, aile yardımları ve büyük çocuklar için sağlanan olanakları ele almakta ve bu olanakların sağlanması açısından piyasa ekonomilerinin en geride kaldığını, Danimarka, İsveç, Norveç ve Finlandiya gibi ülkelerde ise "iki üyesi çalışan" aile anlayışını destekleyecek yönde büyük çabalar harcadığını söylemektedir.

Ortaya çıkan bulguları özetlersek, öncelikle, farklı kapitalizm veya farklı siyasal ekonomi anlayışının, emek gibi kadınlar için de farklı sonuçlar anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Liberal piyasa ekonomisini benimseyen ülkelerde, kadınlar arasında cinsiyet eşitliği konusunda büyük farklar olduğu, yüksek gelirli işlerde çalışan kadınların özellikle ev ve çocuk bakımı hizmetlerinin ucuz olması nedeniyle iş piyasasındaki eşitsizlikleri gidermek konusunda-meslek ayrımı, ücret farklılıkları, yükselme olanakları gibi- daha avantajlı konuma gelirken, düşük nitelikleri ve zor koşulları olan kadınları koruyacak standart ve hizmetlerin sağlanmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Düzenlenmiş kapitalizmi benimseyen ülkelerde ise, kadınlar arasındaki eşitsizlik farkının azaldığı ve kadınların olumsuz koşullarını iyileştirme yönünde çok daha çaba harcadığı yönünde bulgulardan söz edilirken, bu çabaların yüksek sınıftan kadınlar için pek önemli olmadığı veya bu koşulların onlar için fazla avantaj sağlamadığı anlaşılmaktadır.

Şöyle söylemek de mümkün: Sosyo-ekonomik haklar ve koşullar açısından daha duysarsız davranan ve daha eşitsiz koşulları olan ülkelerde, kadınların küçük bölümü kendini kurtarsa da, büyük bölümü için eşitsizliğin her türlü yaşanmakta. Bu nedenle, özellikle maddi koşullar ve gelir dağılımı söz konusu olduğunda toplumsal cinsiyet eşitliği istemlerine sınıf açısından bakılması gereği ortaya çıkmakta (McCall ve Orloff, 2005: 160; Folbre, 2009: 207). Aşağıda bunlara kısaca değineceğim.

5. Küreselleşen Kapitalizm ve Neo-Liberal Politikalar Döneminde

Sosyo Ekonomik Haklar ve Kadın Haklarının Konumu

Bu başlık altında, her iki alanda ortaya çıkan olumsuz koşullar, hak kayıpları ya da gerileme-

lerden söz etmeyeceğim. Bu alanlarda elimizde bilgi çok; bu sempozyum çerçevesinde birçok bildirin bunları irdeleyeceğine de kuşku yok. Yalnızca, ortaya çıkan sonuçların anlamını, bir başka deyişle küreselleşen kapitalizm ile neo-liberal politikaların yol açtığı meydan okumaları tartışmakla yetineceğim.

Sosyo-ekonomik haklarla ilgili tartışmalar bitmezken, asıl meselenin kapitalist sistem ve liberal ekonomiyle ilgili olduğuna kuşku yok; ancak, tartışmaları bu ilişki içinde ele alan çalışmalar sınırlı. Haklar, ahlak, hukuk ve siyasal açıdan tartışılmakta; bu çerçevede uluslararası sözleşmenin hükmü konu edilmekte; ülkelerarası farklılıklar ve nedenleri irdelenmekte; ancak, kapitalizmin ilkesel olarak bu haklar doğrultusunda dönüşüme direnmesi, bu direnmeyi kırarak toplumsal-siyasal güç ilişkilerinin önemi, günümüzde küresel kapitalizmin bu alanda elde ettiği güç ve bağımsızlık gibi konulara fazla girilmemektedir. Oysa hakların aşınması, güç kaybetmesi, hatta ortadan kalkmasının nedenleri buradadır.

Yukarıda da söyledim, bugün, sosyo-ekonomik haklar ve kadınların eşitlik talepleri açısından tamamen duyarsız ve hiç bir değişim geçirmemiş bir liberal anlayış ve uygulamadan söz edilemez. Her iki alandaki eşitlik beklentilerinin karşılanması açısından, kapitalist sistem ve liberal ekonomi politikalarında az veya çok bazı değişikliklere gidildiği ve her iki alanda bazı kazanımlar elde edildiğine kuşku yok. Ne var ki, her iki alandaki istemler açısından hem değişiklik ve dönüşümün sınırları olduğu hem her zaman buna karşı direnç gösterildiği görülmekte. Günümüz koşulları ise kapitalizmin gücü ve direncinin arttığını göstermekte ki, asıl sorun burada! Nedenleri de açık: Küreselleşme sürecinde sermayenin kazandığı hareketlilik, ulusal devletten, başta emek ve sendikalar olmak üzere toplumsal baskılardan ve bunların getirdiği sınırlamalardan oldukça bağımsızlaşması anlamına gelirken, sermayenin artan bağımsızlığı ile küresel rekabetin getirdiği tehditlerin toplumsal-siyasal açıdan emeğin konumu ve rolünü zayıflattığına kuşku yok. Yani, siyasal ekonominin liberalizme kayması, sosyo-ekonomik haklar ve sosyal devletin gerilemesi gibi sorunlardan söz ederken, asıl meselenin bu sorunlara yol açan gerideki güç dengesizliği olduğunu düşünmeye/tartışmaya ihtiyaç var.

a. Küreselleşen Kapitalizm ve Sosyo-Ekonomik Haklar

Bu bağlam içinde, sosyo-ekonomik haklarla ilgili ve meydan okuma anlamına gelen bir kaç sonuçtan söz edilebilir:

- İlk sonuç, *mal, hizmet ve sermaye açısından yaşanan küreselleşme ile buna eşlik eden neo-liberal politikaların, sosyo-ekonomik haklarda yol açtığı aşınma ve nitelik değişimidir.*

Birçok makalemde ve 2011 yılında yayımlanan “Kapitalizm Küreselleşirken Dünya Ahvali” adlı kitabımda dile getirdiğim gibi, sosyo-ekonomik haklarla ilgili tablo kuşkuyla yer bırakmayacak kadar açık ve kaygı verici.

Küresel kapitalizm, artık, hem küresel düzeyde güçlenmiş hem ulusal sınırlamalardan kurtulmuş durumdadır; bu nedenle, sosyo-ekonomik hakları piyasa dışına çıkarması beklenen (de-commodification) sosyal devlet anlayışı ve modeline karşı direnme gücü artmıştır. Küresel hareketlilik ve küresel rekabet ona bu fırsatı sunmaktadır. O nedenle, bugün birçok araştırmacı, AB üyeleri ve “düzenlenmiş kapitalizmi” temsil eden ülkelerin bile,³ küresel kapitalizmin etkisiyle haklar ve koruyucu standartlar açısından ciddi bir gerileme içine girdikleri görüşünü paylaşıyor, emek ve sendikalar açısından gelecekle ilgili pek umutlu bir beklenti içinde olmadıkları da görülmekte (Hyman, 2015: 95; Berneciak vd., 2014: 57-58).

Sonuç olarak, AB üyelerinin de, emekten ve ulusal devletten bağımsızlaşan küresel kapitalizmin, “bir başka deyişle dizginlenmemiş kapitalizmin” tehdidi altına girdikleri görülmekte ki, bu durum bile, emek ve sermaye arasındaki güç dengesizliğini esas mesele olarak almanın ne kadar kaçınılmaz olduğunu göstermekte (Koray, 2015: 24). Bu durumu, Avrupa’da 1945 sonra-

3 Gerek sosyo-ekonomik haklar, gerek eşitlik kadınların istemleri ilgili bazı sonuçlardan söz ederken, bizim gibi ülkelerde ortaya çıkan vahim tablodan çok, AB çevresini konu etmekteyim. Bunun en önemli nedeni de, bugünkü koşulların yarattığı tahribatı, görece de olsa daha ileri haklara ve uygulamalara sahip ülkeler üzerinden konuşmanın daha anlamlı olacağı düşüncesinden kaynaklanmakta.

sı başlayan 1970'lere kadar süren ve sosyo-ekonomik haklarla sosyal devlete varlık kazandıran "Keynesyen uzlaşmanın", bugün, sermaye açısından büyük ölçüde gereksizleştiği olarak yorumlamak da mümkün. Gerçi, AB düzeyinde ve üyeler açısından emek-sermaye-devlet üçlüsü arasında gerçekleşen "tarihsel uzlaşmanın" varlığı ve sürdürülmesinin her taraf açısından önemini koruduğuna kuşku yok; ancak emeğin ve sendikaların güç kaybı nedeniyle bu uzlaşmanın emek tarafından verilen tavizlerle sürdürüldüğünü de görmemek mümkün değil. Bu nedenle AB ve uyguladığı neo-liberal politikalara tepki ve protestoların yükseldiği de biliniyor.

Sosyo-ekonomik haklar açısından yükselen tehditlerin anlamına gelince, ilk önce çalışma hakkının konumuna değinmek gerek. Sosyo-ekonomik hakların genel olarak emek ve çalışma yaşamıyla ilgili olduğu, sınıfsal niteliği bulunduğu düşünülürse, çalışma hakkının bütün haklar açısından önemli olduğunu unutmamak gerekir. Yani, bugün siyasal ve ekonomik düzlemde "çalışma hakkı" büyük ölçüde ortadan kalkar, kaçınılmaz bir işsizlik kabul edilirken, bu koşulların, eğitim, sağlık, örgütlenme, sosyal güvenlik gibi birçok sosyo-ekonomik hakkı olumsuz etkilediği gözden kaçırılmaz. İş kaybının yol açtığı zararların telafi edilmeye çalışılması ise, ne çalışma ne de öteki sosyo-ekonomik haklar açısından gerçek bir telafi olabilir. Bunun yanısıra çalışma yaşamında esneklik, kuralsızlık, enformelleşme eğilimi her geçen gün yükselirken, emeği koruyucu önlemlerin aşındığı ve örgütlülüğün kapsamı ile gücünün azaldığını, özellikle Avrupa'da dikkat çeken ücret dayanışması, sosyal eşitlik ve adalet gibi kavramların büyük ölçüde önemlerini yitirdiklerini görmemek de mümkün değil.

Bu nedenle, Korpi'nin (2003: 593), Avrupa'da refah devletiyle ilgili bir gerileme veya radikal bir değişiklik olmadığı iddiaları karşısında -ki, bu iddia oldukça yaygın biçimde kabul görmektedir-yaygın işsizliğin bu gerilemeyi gösteren önemli bir mihenk taşı olduğu yolundaki görüşünü yerinde ve önemli bulmaktayım. Çünkü onun da dediği gibi, işsizliğin kabulü emek-sermaye ilişkisinde nasıl tavır alındığına dair temel bir gösterge. Bu tavır sermayeden yana olduğu içindir ki, örneğin işgücü verimliliğinde büyük artışa rağmen, bugün çalışma saatlerinin düşürülmesi istenememekte; buna karşın, eğreti işlerle içerdekiler ve dışarıdakiler gibi ayrımlar yaratılırken, rekabet gücünü korumak adına emekten ve sendikalardan sürekli taviz beklenmektedir.

Sosyo-ekonomik hakların güç kaybetmesi ve devletin korumacı rolden geri çekilmesinin emek için ne anlama geldiğini düşünürsek, bugün, emeğin yeniden piyasa koşullarına tabi olduğu (re-commodification) bir sürece girildiği söylenebilir (Pulignano ve Arrowsmith; 2013: 5). Kuşkusuz, piyasa koşulları ülkeden ülkeye, emekten emeğe değişmektedir; ancak, birçok ülkede korunaksız ve kuralsız istihdam genişlerken, toplu sözleşme kapsamının daraldığı veya Batı Avrupa'da olduğu gibi bu sözleşmelerle piyasa koşullarına bağlı olarak sürekli tavizler verildiği görmezlikten gelinemez.

Dolayısıyla, sosyo-ekonomik hakların, bir ucunda piyasa öteki ucunda sosyal devlet ve daha eşitlikçi bir siyasal ekonomi anlayışı olan bir eksen üzerinde belirlendikleri düşünülürse, şimdi belirlenme noktasının piyasa ucuna doğru gerilediğini söylemek doğru olur.

Sosyo-ekonomik hakların ve emeği koruma amaçlı standartların aşınmasının, hakların niteliğini değiştirdiğine dair görüşler de ileri sürülmekte. Bu görüşe göre, geleneksel refah devletinde bu haklar bireysel temelde, bireyin koşul ve ihtiyaçlarına göre tanımlanırken, 21. yüzyıl refah devletinde bu haklar "koşula bağlı" (conditional) ve "sözleşmesel" (contractual) nitelikler kazanmaktadır (Eichenhofer, 2013: 15): Yani, işsizlik sigortası ve yardımından yararlanmak için yerine getirilmesi gereken koşullar örneğinde olduğu gibi, bu haklar, yararlanan bireyle yönetim arasında yapılan ve bireyin katkı ve çabasını gerektiren yeni bir anlaşmaya bağlanmaktadır.

Sonuç olarak, emek ve sosyo-ekonomik haklar açısından oldukça düşündürücü bir tablonun ortaya çıktığına kuşku yok. Gerçi Avrupada örgütlü emek için hala bir takım standartlar ve koruyucu önlemlerin varlığını sürdürdüğü söylenebilir; ancak bunun, işgücü piyasasında yaratılan ikilemler içinde gerçekleştiği unutulamaz.

Ortaya çıkan tabloyu şöyle özetlemek mümkün: Bir yanda parçalanmış ve birbirine yabancılaşmış emek, öte yanda herkes için tehditlerin arttığı bir çalışma yaşamı... Bir yanda çekirdek işgücünü temsil eden ve üyelerinin çıkarlarına yoğunlaşarak sosyo-ekonomik haklardan ve eşitlik-

ten uzaklaşmış bir sendikacılık, öte yanda büyüyen dışardakiler ve içerdeki ayrımı... Bir yanda ideolojik gerileme, öte yanda toplumsal-siyasal güçsüzlük... Bunların her biri emeğin bugünkü güçsüzlüğünü açıklarken, emek adına gelecekle ilgili çok ciddi soruları da ortaya koymakta!

-Tartışılması gereken ikinci konu, küreselleşme sürecinde küresel ve ulusal düzeyde işsizlik, yoksulluk, gelir dağılımındaki adaletsizlik gibi sorunlar büyüyor, sosyo-ekonomik haklar aşınırken, bunlara ilişkin tek çözüm adresi olarak gösterilen ulus devletin gücünün günden güne azalmasıdır. Bu haklarla küresel kapitalizm ve neo-liberal politikalar arasındaki çelişkilerin büyümesinin temel nedeni de buradadır.

Kuşkusuz, küreselleşme sürecinde ulus devlete ne olduğuna ilişkin farkı görüşler ortaya sürülmektedir; bunlara girmeyeceğim. Ancak, bu konuda Cerny'nin işaret ettiği gibi, devletin ve ulusal egemenliğin gücü azalmayıp artarken, ekonomik işleyişin yarattığı yan ödemeleri (side-payments) karşılama gücünün aşındığı, ortak iyilik ve kamu hizmetlerini sağlama kapasitesinin daraldığı yolundaki görüşünü (Cerny, 1999: 12-18) dikkate değer bulduğumu söylemeliyim. Cerny'nin, devletin, hem küresel piyasaya ve rekabete uyum hem de yabancı sermaye çekme çabaları nedeniyle kullandığı "destekçi devlet" (promoter state) kavramı da oldukça yerinde. Buna karşın, "destekçi devlet" niteliğinin, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bugüne özgü değil, geçmişten bugüne uzanan bir nitelik olduğu da unutulamaz (Koray, 2015: 23): Yani bugün gelişmiş ekonomilerde devletin ekonomiye makro ve mikro müdahalesinin artık dahildeki refah amaçlarından çok uluslararası rekabetin öncelikleri tarafından belirlendiği söylenebilir de, Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerde bu müdahalenin hep sermaye birikiminden yana olduğu, şimdi ise artan rekabet nedeniyle bu rolün daha da pekiştiğini söylemek doğru olur.

Ulus devletle bağlantılı olarak söz edilmesi gereken bir konu da, küreselleşme sürecinde "serbest piyasa" etiketi üzerinden pazarlanan küresel kapitalizm ve neo-liberal politikalarla demokrasi arasında kurulan bağlantı. Bu bağlantı, "piyasa eşittir demokrasi" etiketini taşıırken, kullanılan söylemin kapitalizmin egemenliğine hizmet ederken, bugünkü koşulların demokratik hakların gerilemesine yol açtığını görmemek mümkün değil.

Bu noktada iki konuyu hatırlamakla yetineceğim.⁴ Birincisi, sermaye ve burjuvazinin, liberal düşüncenin öngördüğü temel insan hak ve özgürlükleri ile demokratik kurum ve süreçlerle uzlaşmasının doğal ya da kendiliğinden olmadığıdır (Koray, 2015: 22): Yukarıda da değindiğim gibi, liberal düşünce açısından en temel hak olarak kabul edilen siyasi hakların geniş kitlelerin kullanımına açılması için işçi sınıfının ayrı, kadınların ayrı mücadeleler vermesi gerekmiştir. Ancak bu mücadelelerden sonra, bugünkü anlamda bir siyasi demokrasi ortaya çıkabilmiştir. İkincisi de, sosyo-ekonomik hakların sivil ve siyasi haklar açısından taşıdığı anlamdır. Bunlardan da yukarıda söz ettim; kısaca, sosyo-ekonomik eşitsizliklerin büyük olduğu koşullarda, temel hak ve özgürlüklerin de, demokrasinin de kadük kalacağı unutulamaz

- Sosyal-ekonomik haklar açısından gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan tablonun vahameti ile buna bağlı olarak ortaya çıkan veya derinleşen küresel kutuplaşma da, üzerinde durulması gereken bir başka sonuç ve meydan okuma!

Bu konuda ilk söylenecek şey, bu hakların zaten önemli bir varlık kazanmadığı gelişmekte olan ülkelerde, bugün çok daha vahim bir tablonun ortaya çıktığıdır. Gerçi bu ülkelerde, sermaye gibi küresel kapitalizmin nimetlerinden yararlanan küçük bir emek kesiminin varlığından söz edilebilir; buna karşın, geniş yığınlar için sosyo-ekonomik eşitsizliklerin büyüdüğü ve emeğin büyük kısmı için güvencesizliğin arttığına kuşku yok. İşsizlik, yoksulluk ve hastalıkların yoğun olduğu, çarenin dış göçte arandığı ve çoğunlukla dikatörlüklerle tanımlanan bu ülkelerde yaşananlar, insanlar için yoksunluk, acı ve çaresizlik anlamına geldiği gibi, yeryüzünde büyük bir kutuplaşmaya da işaret etmekte. Doğu-Batı, Kuzey-Güney ikilemleri ile anlatılan bu kutuplaşmanın, kapitalizmin küreselleşme sürecinde çok yönlü olarak arttığı da ortada. Bu tablo ve kutuplaşma insan hakları, demokratik kurumlar gibi modernleşmeyle ilgili hayal kırıklıklarını

4 Kapitalizm ve demokrasi arasındaki çelişkili ilişkiyi da ayrıntılı biçimde ele aldığım kaynak olarak, bkz.: (Koray, 2011).

büyütürken, yaşanan ideolojik gerilemeler veya toplumsal parçalanmalar nedeniyle meydanın, dinsel-etnik köktenciliklere, milliyetçi yaklaşımlara kaldığı da görmezlikten gelinemez..

Barber'in (1995: 215-219) "Jihad vs McWorld" adlı kitabında dile getirdiği gibi, bir tarafta ulusların değil, kabilelerin, farklı etnik ve dinsel kimliklerin birbiriyle savaştığı ve bir tür feodal ilişkilerin yönettiği bir dünya (cihad dünyası), öte tarafta yayılcı ticaret tarafından güdülenen popüler kültürün yarattığı McWorld dünyasının ortaya çıktığını söylemek mümkün. Ortadoğu'da yaşanan mezhep ve etnik çatışmaların da, İslam köktenciliklerinin de, buna karşı yükselen İslamofobinin nedenlerini de ilk önce buralarda aramak gerekmektedir. Her iki dünyanın da, demokrasiyi tıkadığı ve demokratik bir gelecek açısından umutsuzluğu temsil ettiklerini söylemek abartı olmaz (Koray, 2011). Bu nedenle, gerek küresel gerek ulusal düzeyde artan sosyal-ekonomik ve de kültürel eşitsizlikleri, yalnız ahlaki ve insani açıdan yanlış ve adaletsiz olduğunu düşünmekle kalmayıp, bunların aynı zamanda dünyanın bugün karşılaştığı birçok belanın nedeni olarak görmek doğru olur. Bu konuda, genel olarak tüm dünyanın bir sınavla karşı karşıya olduğunu söylemeye de gerek yok.

Özetlersek, bu dünya, ya sosyal ve küresel eşitlik ve adaletin belirli ölçüde gerçekleşmesi yolunda kapitalist ekonomi ve liberal politikalarında ciddi bir dönüşüm gerçekleştirecek, ya da daha büyük kırılmalar ve kaoslarla karşılaşacak diyebiliriz. Kuşkusuz, buralardan, bu koşullardan bir "devrim" çıkar mı sorusu da sorulabilir, ancak yanıtını vermenin kolay olmadığı ortada. Yine de, yaşananlar ve yaşanılacaklar herkesi ilgilendirse de, en başta emeği ve sendikaları 18. Yüzyıldaki gibi yeni bir mücadele ve sınavın beklediğini söylemek kaçınılmaz. Bu sınavın ve mücadelenin, ancak küresel düzeyde verilebileceğini de görmemek mümkün değil.

b. Küreselleşme Karşısında Kadın Hakları ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği İstemleri

76 | Toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili söz edilmesi gereken birçok sorun alanı bulunsa da, bu yazının toplumsal cinsiyet eşitliği ve liberalizm ilişkisini irdelemek gibi bir amacı olduğundan, burada, küreselleşme sürecinin kadınlar açısından da önemli olan sosyo-ekonomik sonuçlarına işaret edilmekle yetinildiğini söylemeliyim.

- *Kapitalizmin küreselleşmesi ve neo-liberal politikaların, kadın hakları ve eşitlik istemlerine etkisi konusunda iki farklı pozisyon söz edilebilir. Bir yanda, bu dönem, kadınların kimlik, tanınma ve eşitlik talepleri açısından oldukça olumlu bir döneme işaret etmekte; öte yanda, konu kadınların ekonomik istemlerine geldiğinde, sosyo-ekonomik haklara benzer kısıtlama ve sınırlamalar burada da karşımıza çıkmaktadır.*

1980 sonrasında, kadınların hak taleplerinin ulusal ve uluslararası düzeyde ilgiyle karşılanması ve yasal düzenlemelerden kurumsal gelişmelere kadar birçok değişikliğe yol açması açısından uygun bir dönem olduğuna kuşku yok. Unutmamak gerekir ki, geçmişte olduğu gibi, günümüz dünyası da Avro-Amerika merkezlidir ve şimdi bu merkez ideolojik yaklaşımlar, siyasal ekonomi, sosyal devlet ve bölüşüm meselesini bir yana koyup, "ekonomi herşey demek değildir" diyerek kültürelci arayışlara yönelmiştir. Bu nedenle Bauman gibi, "topluluk çöktükçe kimlik icat edilmiştir" (Bauman, 2005) demesek bile, post-modern yaklaşımlarla kimlik arayışlarının hem küreselleşen kapitalizmin hegemonyasını örtmek hem de sosyo-ekonomik mücadeleleri geriletmek gibi bir işlevi olduğunu görmezlikten gelmek de zor.

Eşitlik politikaları çerçevesindeki istemleri; a) eşit haklar ve eşit davranmanın sağlanması, b) farklılıkları dikkate alarak olumlu ayırıcılık gibi özel uygulamalara gidilmesi, c) bunların gerçekleşmesi için de toplumsal cinsiyet eşitliğinin tüm politikalar içine yerleştirilmesi (anaakımlaştırma) gibi üç yönlü istemler olarak niteleyebiliriz. Eşit haklar sağlama anlamında yasal düzenlemelerin ve bazı kurumların hemen bütün ülkelerde varlık kazandığı söylenebilir. Buna karşın, olumlu ayırıcılık uygulamaları ile anaakımlaştırma politikalarının ancak sınırlı ülkede hayat bulabildikleri görülmekte.

Bu iki alandaki gelişmeler açısından, yine AB ve üye ülkeleri örnek göstermek kaçınılmaz. AB'nin Amsterdam Antlaşması'yla (1997) sosyal politikalarda daha etkin bir rol oynamaya başlaması ve AB düzeyinde yeni bir istihdam stratejisine ihtiyaç duyulmasının, eşitlik po-

litikalarının anaakımlaşması açısından da başlangıç olduğu anlaşılıyor. Ancak, eşit davranma yönünde uygulamalar pek sorunla karşılaşmazken, cinsiyet eşitliği anlayışını öteki politikalara yerleştirmek konusunda AB çevresinde de engellerle karşılaşmaktadır. En başta da, ülkeler arasındaki sosyal ve politik gelişme farklılıklarına göre anaakımlaştırma politikalarının etkisinin değiştiği ortaya çıkmaktadır (Walby, 2005: 338-339).

Anaakımlaştırma politikaları açısından kaygı uyandıran bir başka nokta da, eşitlik politikalarını anaakımlaştırmanın cinsiyet eşitliğini sağlamaktan çok istihdam ve verimlilik sağlamaya yönelik olması, yani eşitlik politikalarının kendileri için değil, başka bir amaç için araç haline gelmesiyle ilgili (Walby, 2004; Walby, 2005). Bu çerçevede, eşitlik politikalarını anaakımlaştırmanın, feminist istemleri değiştirerek içini boşalttığı, bürokratik ve teknik bir konu haline getirdiği, feminist istemlerden geride bir anlayışı temsil ettiği yönünde eleştiriler gelmektedir (Perrons, 2005: 390).⁵

Öte yandan, kadının istihdama katılması desteklenirken, katılımın birçok eşitsizlik içinde gerçekleştiği de görülmektedir. Kısacası, istihdama katılımı da zor; istihdama katıldığında meslek ve sektörel ayrımlar, ücret farklılıkları, yükselme olanakları, ev-içi emeğin görünmezliği gibi dikkate alınması gereken birçok sorun da var. Bu konuda, daha olumsuz örnekleri bir yana bırakarak ve Avrupa'yı örnek alsak bile, durum pek iç açıcı değil: Örneğin 1990'larda Avrupada yaratılan net ilave işlerin çoğu kısmen çalışılan işlerdir; erkek işlerinin yüzde 71'i, kadın işlerinin yüzde 85'i bu tür işlerdir; erkek istihdamındaki artışın neredeyse tamamını, kadın istihdamındaki artışın ise yüzde 50'sini geçici işler oluşturmaktadır (Lodovici, 2003: 46). Buna bağlı olarak, 15 üyeli AB içinde kısmen çalışan kadınların oranı 1994'de yüzde 28 dolayında iken, 2005 yılında bu oran yüzde yüzde 32'ye çıkmış, Belçikada yüzde 33, Almanya ve İngiltere'de yüzde 39'u bulurken, Hollanda'da yüzde 61'lere yükselmiştir (Lewis vd., 2008: 23).⁶

Bu nedenle, bugün geçicilik, kısmilik derken ve yalnız üretimde değil hizmet sektörü açısından da eve iş verme eğilimi artarken, emek açısından ücretli emeğin değil ev-içi emeğinin ilkeleri doğrultusunda bir geleceğin bekleneceği gibi kaygılı görüşler ortaya çıkmaktadır ki, (Werlhof, 2008: 268-277) dikkate almamak zor: Üçüncü Dünyada ortaya çıkan ve çoğunlukla kadınları etkileyen uzun çalışma saatleri, düşük ücretler, güvencesiz koşulların Batı'yı da etkilemeye başladığına işaret eden Werlhof, geleceğin modelinde özgür işçinin değil, ev kadının saatlere bağlı olmayan fedakârlık temelli çalışmasına benzer bir anlayışın öne çıkacağını, çiftlikte, atölyede, ya da ev işlerinde çalışanlardan bunun bekleneceği yolunda uyarılarda bulunmaktadır; üzerinde düşünölmeye değer olduklarına kuşku yok.

Sonuç olarak, kadınlar açısından sınırlı kalan gelişmeler ve ortaya çıkan bazı sorunlar nedeniyle, feministler arasında da tartışmalar yoğun. Ayrıntıya girmeden, esas olarak, ücretli veya ücretsiz işler ayrımını ortadan kaldırıp, "bakımı" (care) merkeze alacak ve bunun çevresinde odaklanacak bir refah devleti istemi, Avrupadaki feminist tartışmaların odak noktasındadır diyebiliriz. Örneğin Alice Kesler Harris (2003: 158-159), Marshall'ın sivil, siyasal, sosyal vatandaşlık olarak üç boyutlu vatandaşlık anlayışına ekonomik vatandaşlık (economic citizenship) gibi yeni bir boyut eklemeyi önermektedir. Ekonomik vatandaşlık, herkesin kendi seçeceği bir işte (ücretli veya ücretsiz ayrımı yapmadan; yani çocuk bakımı ve ev işi de dahil olmak üzere) çalışmaya, kendisi ve ailesini geçindirebilecek bir ücret kazanmaya, işgücü piyasasında bir ayrımcılıkla karşılaşmamaya, gereken eğitim ve yetiştirme kurslarından yararlanmaya, istihdama katılımını destekleyecek sosyal yardımlarla, etkili bir seçim için ev, ulaşım, sağlık gibi çevre koşullarına hakkı olması anlamına gelecektir. Bu öneriye, aslında, "genişletilmiş çalışma hakkı" olarak bakmak mümkün. Kesler-Harris de, günümüzdeki uygulamada çalışma hakkının daha çok erkek tarafından kullanılması, kadının da erkek aracılığıyla sosyal güvenlik haklarına sahip olması anlamına geldiğini, artık bunu sürdürme olanağının kalmadığını söylemekte ve açıkçası tüm işlerin kadın ve erkek arasında "paylaşımını" önermektedir. Söylediği şu; istihdam olanakları azalıyor ve sosyal harcamalarda kısıtlamalara gidiliyor; bu nedenle artık kadın ve erkek olarak ayrı cephe-

5 Bu konuyu ayrıntıyla irdelediğim makale için, bkz. (Koray, 2011a: 13-53).

6 Kadınların kısmen çalışmaya yönelmesinin, kuşkusuz kadınların seçimiyle de ilgisi vardır. Ancak, bu yöndeki seçimlerin, kadın için çalışma yaşamında eşitsizliği arttırdığını da görmek gerekir.

lerde mücadele etmek yerine bir cephede buluşmak ve herkes için ekonomik vatandaşlık hakkını istemek bir çözüm olabilir (Kesler-Harris, 2003; 172).

Ekonomik vatandaşlık anlayışını beniseyen Lewis, bu anlayışın gerçekleşmesi için, bir yandan çalışma saatlerinin indirilmesini öngörmekte, öte yandan Batı toplumlarının hâlâ tek bir yetişkinin çalıştığı aile modelini yansıtan anlayışının değişmesini istemektedir (Lewis, 2003: 181): Bu nedenle yaşam boyunca ücretli ve ücretsiz işlerin kadın ve erkek arasında paylaşımı yolunda bir değişimden söz etmekte ve bunun cinsiyet eşitliğinin sağlanması açısından hayati bir önem olduğuna işaret etmektedir. Onlar gibi “bakım ekonomisi” yönünde bir değişim isteyen Folbre de, piyasa güçlerinin ev-içi emeğe değer vermemesi gibi, Marksist yaklaşımın da mal ve hizmetin kendi kullanımı için üretilmesiyle piyasa için üretilmesi arasında çizgi çeken yaklaşımından söz etmekte, bunlara karşı feminizmin her iki alandaki emeğin birbirinin devamı olduğunu söyleyen yaklaşımı ile bakım emeğinin kendi başına da, topluma yatırım olarak da değerine dikkat çekmektedir (Folbre, 2008: 379-382).

Özetle, konu, kadının ekonomik açıdan güçlenmesi, istihdama katılımı, çalışma koşulları, iş ve özel yaşamın bütünleştirilmesi, kadın ve erkek rollerindeki ayrımın ortadan kalkması gibi sosyo-ekonomik koşullara, bir anlamda da gelir bölüşümüne gelince, kadınlar için de siyasal ekonomi ve sosyo-ekonomik haklar birinci sıraya gelmektedir demek mümkün. Ancak bu dönemde siyasal ekonomi küresel piyasa ve küresel rekabet yönünde biçimlendiğinden, kadınlar için de bu beklentilerin karşılanması zor. Bu koşullar değişmedikçe, emekte olduğu gibi, kadınlar açısından da küçük bir kesim için eşitlik yönünde olanaklar genişlese de, geniş yığınlar için eşitlik taleplerinin hiç bir anlamı olmayacağını düşünmek de kaçınılmaz.

- İkinci olarak, sosyo-ekonomik haklar gibi, ulus devletin toplumsal fonksiyonun gerilemesinin kadınların taleplerini de olumsuz yönde etkilediği söylemek gerekiyor.

78 | Küresel ekonomiye uyum sağlama, küresel rekabeti koruma ve güçlendirme yönündeki neo-liberal politikaların ulus devletin toplumsal sorunları giderme gücü ve kabiliyetini sınırlamasının kadınlar için de önemli sonuçları var. En başta, kadınların istihdama katılımı her ülkede önemsense de, bir yanda devletlerin istihdam yaratma rolü sınırlanmış ve istenmez olmuştur; öte yanda, günümüzün istihdamının kötü ve korunaksız işler yönünde olduğu ortaya çıkmıştır. Hatta kadın devreye girdikçe, çalışma koşullarını esnekletirmek, kuralsızlaştırmak kolaylaşmıştır denilebilir.

Öte yandan kadın istihdamı, en başta çocukların bakımının toplumca üstlenilmesi gibi devletten olumlu katkılar beklenen bir alandır. Yaşlı, engelli, hasta bakımı için de aynı şeyler söylenebilir. Oysa AB üyelerinde bile, bakım hizmetinin yaygın biçimde toplumca karşılandığı ülke sayısı azdır. Bu alanda getirilen “ebeveyn izni” (parental leave) gibi uygulamaların sınırlı kalması gibi, çoğunlukla kadınlar tarafından kullanıldığı da bir gerçektir. Bunun dışında, devletin kadın istihdamını arttırma ve koruma yönündeki politikalarının, kadının işgücü piyasasındaki konumunu olumsuz etkileyen yönleri olduğu da ortaya çıkmakta ki, bunlardan kısaca yukarıda söz ettim.

Ayrıca, cinsiyet eşitliğine yönelik hedeflerin ücretli çalışmayla sınırlandığı, bakım işlerinin değersiz görülmesinin devam ettiği ve bu anlayışın toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yetmediği de görülmekte (Lewis, 2000: 9; Jane Lewis, 2000: 181). Bu nedenle feministler arasında, yukarıda da değinildiği gibi, cinsiyet eşitliğinin sağlanması yönünde anlamlı bir değişim için toplumsal cinsiyet ilişkilerini ve bakım konusunu merkeze alan yeni bir sosyal politikanın düşünülmesi gerektiği söylenmekte, refah devletinin bakım ekonomisi çerçevesinde yeniden yapılanması istenmektedir (Fobre, 2008). Avrupadaki feminist çevrelerde kabul gören bir başka görüş de, herkese verilecek “yurttaşlık geliri” veya “temel gelir” uygulamasıdır. Koşulsuz temel gelir (basic income), bir yandan yeni istihdam yaratılması konusundaki umutsuzluklarla ilgili; öte yandan uygulanması halinde işlerin daha adil dağılımı, çalışma koşullarının iyileşmesi ve kadının ekonomik açıdan özgürleşmesine yönelik beklentiler var (Van Parijs, 2004). Bu nedenle Pateman, gelir ile ücretli iş, evlilik, istihdam ve vatandaşlık arasındaki ilişkiler, özel ile kamusal alan arasındaki iş bölüşümü, bakım işi ile öteki işler arasındaki bağlar gibi işin anlamıyla ilgili

birçok konuyu bugün yeniden düşünmenin gerekli olduğunu söylerken, temel geliri kadını bağlarından kurtarıp özgürleştirecek bir araç olarak desteklemekte, feministlerden de bunu beklemektedir (Pateman, 2004: 101-103).

- Üçüncü olarak, ulusal ve küresel düzey kadın-kadın arasında artan eşitsizliği konu etmek gerekir ki, bu konu hem feminizmin eşitlik talepleri açısından ilkesel anlamda önemli hem kadınlar arasındaki eşitsizlikler büyürken kadınlar için genel anlamda iyileşme ve gelişmeler sağlanması zor.

80 sonrasının küreselleşen ve liberalleşen ekonomi politikalarının çalışma yaşamında kuralılaşma, enformelleşme, esnekleşme ve kutuplaşma gibi sonuçları ile bu olumsuz koşulların öncelikle kadınları etkilediğini biliyoruz. Buna bağlı olarak, hemen her ülkede kadınlar açısından, çok kazanan küçük bir gurup ile az kazanan büyük gurup gibi bir uçurum olduğu görülmekte (Perrons, 2005: 392-93). Bu uçurumun, kapitalizm çeşitlemeleriyle ilgili olarak, bazı ülkelerde ve düzenlenmiş kapitalizm ile sosyal refah devleti çerçevesinde gerilediğine yukarıda işaret edildi.

Bu eşitsizliğin daha önemli boyutu da küresel düzeyde ortaya çıkmakta. Küreselleşme sürecinde sosyo-ekonomik koşullardaki zorlamalar nedeniyle dış göç artarken, bu göçe kadınların da büyük ölçüde katıldıkları görülmekte. Kadınların daha çok bakım hizmetlerinde yoğunlaşması nedeniyle de, bunun en önemli nedeninin Batı'da kadınların istihdama katılmalarının artması olduğunu söylemek yanlış olmaz. Böylece karşımıza, "küreselleşen yeniden-üretim" (globalized social reproduction) (Maher, 2004: 131-151) veya "küresel bakım göçü" (global care chain) denilen (Yeates, 2005) olgu çıkmaktadır. Küresel düzeyde ortaya çıkan bu yeni işbölümünün birçok kadın için ciddi olumsuzluklar getirdiği ve kadınlar arasındaki eşitsizliği büyüttüğüne ise kuşku yok. Bu nedenle, Folbre'nin (2008: 380) dediği gibi, ücretsiz bakım işinin ücretli piyasa işi olarak zengin kadından yoksul kadına devrinin, cinsiyet eşitsizliğinde yalnızca sınıfsal bir değişim anlamına gelmediği, aynı zamanda feminist harekette işbirliğine gitme potansiyelinin zayıflamasına yol açtığını da bilmek ve konuşmak durumundayız. Bu nedenle, özellikle Batılı olmayan feministler tarafından, feminizmin Batı'daki beyaz ve eğitimli kadınlarla sınırlandırıldığı yolunda eleştirilerin haklı yanları olduğunu kabul etmek gerekir.

Benzer kaygıları paylaşan Hassim (2008: 389), bakım hizmetinin devlet veya piyasadan karılanmasıyla kadının özgürleşeceğini ilişkin ütopyalardan söz edilirken, feminizmin ancak tüm kadınları kapsayan tek bir "gerçek ütopyası" olabileceğini söylemekte ki hak vermemek elde değil.

İleri sürülen öneri ve tartışmalar konusunda söylenecek daha çok şey olduğuna kuşku yok. Ancak bildirinin amacı doğrultusunda bunlara girmeyerek, yalnızca sınıf ile toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki konusuna kısaca değinmek istiyorum. Kuşkusuz, sınıf ve toplumsal cinsiyet ilişkisi de geniş hacimli bir konu; burada, bunu yapmak mümkün değil. Yalnızca, bir iki örnek vererek, ikisi arasındaki bağlantıya işaret etmekle yetineceğim. Örneğin, Acker (2000: 197), çağdaş kapitalist toplumda "eşitsizlik rejimi" nin geçerli olduğunu, böyle bir rejim içinde, sınıf, cinsiyet, ırk gibi ayrımları birbiriyle bağlantılı biçimde düşünmek gerektiğini söylemekte. Bunun gibi, ataerkilliğin kapitalizmle (patriarkal kapitalizm) birleşerek çift yönlü eşitsizliklere yol açtığı görüşünü benimseyerek sınıf ve kimlik taleplerini birleştirme yönünde arayışlara giden sosyalist bir feminizmin varlık kazandığı da bilinmektedir. Bunun yanısıra, sınıf analizlerine gitmeden ve yalnızca eşitsizlik ile yoksulluk çerçevesinde bakıldığında bile cinsiyet ilişkilerini ekonomik sistem ve sınıfla bağlantılandırmanın kaçınılmazlığına işaret edildiği de görülmektedir (Kessler, 2008: 120). Bu yaklaşım içinde, gelir ile ücretli iş, evlilik, istihdam ve vatandaşlık arasındaki ilişkiler, özel ile kamusal alan arasındaki iş bölümümü, bakım işi ile öteki işler arasındaki bağlar gibi işin anlamıyla ilgili birçok konuyu bugün yeniden düşünmenin gerekli olduğunu söyleyenler de vardır (Pateman, 2004: 101-103).

Özetle, küresel kapitalizm ve neo-liberal politikalar çevresinde feminizm ve toplumsal cinsiyet eşitliği açısından da sorgulanması gereken birçok alan ve ilişkinin ortaya çıktığına kuşku yok. Kadınların eşitlik taleplerinin geleceği de bu sorgulamalara ve verilecek yanıtlara bağlı görünmekte; verilen yanıtlar ne olursa olsun, bu yanıtların feminist yaklaşımlar için anlamının büyük olacağına da kuşku yok.

SONUÇ

Sonuç olarak, buraya kadar yapılan tartışma ve değerlendirmeler dikkate alındığında, gerek sosyo-ekonomik haklar gerek kadın hakları ve eşitlik istemlerinin, liberal anlayış ve politikalarla olan çelişkilerinin günümüz koşullarında arttığını ve her iki alanda yaşanan hayal kırıklıklarının bir dolu tartışma ile farklı çözüm arayışlarını beraberinde getirdiğini söyleyebiliriz.

Yaşanan sorunlar karşısında neden-niçin tartışmalarına girmeyen ve neo-liberal politikaları gökten düşmüş gibi ele alan tartışmaları bir yana bırakırsak, -ki, doğru olur- dikkate değer tartışmalarda, sistem tartışması yapılmasa da, küreselleşen kapitalizm ve neo-liberal politikalar üzerinde durulduğu söylenebilir. Geçmişteki olumlu koşulların şimdi kötüleştiği Avrupa çevresi için bu durum daha belirgin. Avrupada yükselen toplumsal hareketler de bunun göstergesi. Kötüleşen koşulları, emek-sermaye arasında bozulan güç dengesine bağlayanlar ve yeniden güçlenmenin yolları üzerinde duranlar da var. Örneğin AB çevresinde, emeği koruyan standartların aşındığından, çalışma ilişkileriyle olarak bir “dibe doğru yarış” tan söz eden Hyman (2015), bu çemberden çıkmak için sendikal mücadelenin yetersizliğini dile getirmekte ve bozulan güç dengesini yeniden sağlamak üzere hem sendikalarla toplumsal hareketler arasında işbirliğine gidilmesini önermekte hem de küresel dayanışmanın gerekliliğini vurgulamaktadır. Avrupada yükselen toplumsal hareketlerle sendikalar arasında işbirliğini bir çıkış yolu olarak gören başka yazarlar bulmak da mümkün (Estanque ve Costa, 2012).

Bu öneriler açısından da söylenecek çok şey var; herşeyden önce gerçekleştirmelerinin önünde birçok engel bulunduğundan söz edilebilir ama bunlara girmeyeceğim. Yalnızca, yukarıdan beri yinelediğim gibi, emek ve savunduğu sosyo-ekonomik hakların bugün küresel kapitalizm ve neo-liberal politikalar karşısında yeni bir sınavla karşı karşıya olduğunu yineleyerek, kapitalizmi en azından dizginlemek ve sosyo-ekonomik haklar çerçevesinde bir siyasal ekonomiye varlık kazandırmak için, emeğin bugünkü güçsüzlüğü ve zaafalarını aşması gerektiğini vurgulamakla yetineceğim. Bunun için “emek ve sınıf” anlayışında değişikliklerle, ulusal ve küresel düzeyde yeni ittifaklarla yeni mücadelelere ihtiyaç duyulduğu da açık.

Feminist yaklaşımlar açısından da getirilen öneri ve tartışmalar epeyce; bunların da gerçekleştirmelerinin önünde ciddi engeller bulunduğuna kuşku yok. Örneğin bugün, ücretli-ücretsiz iş ayırımını ortadan kaldırıp bakım emeğini merkeze alan bir sosyal devlet anlayışı bir yana, ücretli emeği koruyan koşulların aşındığı bir dönemdeyiz. Ücretli emek, yeniden piyasa koşullarına tabi kılınır ve emek arasında büyük ayrımlar ortaya çıkarken, toplumsal cinsiyet eşitliği yönünde ve kuşkusuz oldukça anlamlı ama aynı zamanda bugünün koşullarında oldukça radikal istemleri karşılamamanın hiç bir ulus devlet için mümkün olmadığını söylemek yanlış olmaz. Benzer bir zorluk, temel gelir açısından da geçerli. Öte yandan Avrupadaki “refah adacığı” çeşitli yollarla çattırdarken, Avrupa coğrafyasında bu önerileri tartışmanın hem fazla anlamı yok hem de feminist düşünce açısından kendi içine kapanmışlığını bir göstergesi olarak önemli bir eksiklik!

Kısacası, bugünkü koşullarda kadınlar açısından da sosyal devletten umutlanmak zor; istenen değişiklikleri gerçekleştirmek ise daha da zor. Hatta küresel düzeydeki eşitsizlikler arttıkça, bunların emek açısından olduğu gibi kadınlar açısından da olumsuzlukları arttırması daha olası. Dolayısıyla onlar için de, yeni ittifaklar içinde dayanışma platformlarını genişletme ve güçlenme gereğinden söz edilebilir.

Bunu dile getirenler de var kuşkusuz. Örneğin Lister, günümüzde feminizmin büyük (F) sinin kaybolduğunu söylerken, feminizm için kimlik politikasının “çıkılmaz sokak” (dead end) olduğunu ileri sürmekte ve feminizm için kimlik politikasının ötesine geçerek farklılıkları dikkate alan çok yönlü dayanışma politikalarının harekete geçirilmesini önermektedir (Lister, 2005). Gerçekten, feminizmin eşitlik istemlerini gerçekleştirmek gibi, küresel gerçekler için anlamlı bir yer edinmesi ve daha geniş kitleler açısından kabul görmesi için de, BM ve CEDAW çizgisinin dışına çıkarak, hem ulusal ve küresel düzeydeki eleştirilerini genişletmesi hem de her iki düzeyde daha geniş ittifak arayışlarına girmesi kaçınılmaz görünmekte.

Örneğin feminist hareket ile emeğin önerilerini, “çalışma hakkı” ile ilişkilendirmek ve bu açıdan bir ittifak arayışına girmek mümkün. Çalışma hakkının gerçeklik kazanması ve bunun için

çalışma saatlerinde radikal bir indirim için verilecek bir mücadelenin çok daha geniş kesimlere hitap edeceğine ve çok daha destek göreceğine kuşku yok. Öte yandan çalışma saatlerinde ciddi bir indirimin, yalnız işsizlik meselesinde değil, kadın-erkek arasında çalışma yaşamında ortaya çıkan eşitsizliklerin azalması ve kadınların istihdamda karşılaştıkları birçok sorunun giderilmesi açısından da anlamlı bir çözüm olacağını görmek gerek. Kanımca, kadınların eşitlik mücadelesi ile emeğin hak mücadelesinin ittifak yapabileceği en kritik nokta da burada.

Sonuç olarak, bugün, gerek sosyo-ekonomik haklar gerek kadın hakları ve istemlerinin liberalizmin egemenliğine karşı yeniden bir varolma mücadelesiyle karşı karşıya oldukları ve öyle veya böyle bir sınav vermeleri gerektiği ortada. Bu sınavın nasıl verileceği ve ne yönde sonlanacağını bilmek zor. Ancak, bu sınavdan haklar yönünde olumlu sonuçlar alınabilmesi için, her iki alanda da ittifak ve dayanışmaların genişlemesi gerektiği gibi, bu mücadelenin küresel düzeye taşınarak, kapitalizmin küresel düzeyde dönüşümünü sağlayacak yönde bir hedefin izlenmesi gerekmektedir. Kısacası, bugün, en iyi örneklerin bile karşılaştıkları sorunlar ve gerilemeler ortada iken, bu haklar doğrultusunda ilerlemelerin ancak küresel kazanımlarla güvence altına alınacağını düşünmek kaçınılmaz.

KAYNAKÇA

- Acker, Joan (2000) "Revisiting Class: Thinking From Gender, Race and Organizations", *Social Policy/Summer*, sp.oxfordjournals.org.
- Baer, Judith A. (2010) "Why Feminism and Liberalism Need Each Other: The Case for Reconciliation", *Paper for The Annual Meeting of the American Political Science Association*, Washington, September 1-5; <http://papers.ssrn.com/>
- Barber, B.J. (1995) *Jihad vs.Mcworld*, Ballantine Books, New York.
- Bauman, Zygmunt (2005), "*The Individualized Society* [Bireyselleşmiş Toplum, Çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yay., İstanbul].
- Berneciak, Magdalena; Mc-Cornick, Rebecca Cumbrell and Hyman, Richard (2014), "*European trade unionism: from crisis to renewal?*", ETUI Report 133, Brussels 2014.
- Brennan, Geoffrey; Buchanan, James M. (2000), *The Reason of Rules: Constitutional Political Economy*, Indianapolis Inc. Library of Economics Liberty, <http://www.econlib.org/cgi-bin/>
- Cerny, Philipp G.(1999) "Globalization and Erosion of Democracy" *European Journal of Political Research*, 1-26.
- Eberhard Eichenhofer, Jena (2013) "Social Rights and Conditional Benefits", *Ilera Conference, Amsterdam 2013*, eu/uploads/paper/attachment/ 292.
- Esping-Andersen, Gosta (1990) *The Three Worlds Of Welfare Capitalism*, Princeton University Press, New Jersey.
- Estangué, Elfsio ve Costa, Hermes Augusto (2012) "Labour Relations and Social Movements in the 21st Century", *Sociological Landscape-Theories Realities and Trends*, ed. by. Dennis Erasga, <http://www.intechopen.com/books/; 257-282>.
- Estevez-Abe, Margarita (2009) "Gender, Inequality, and Capitalism: The 'Varieties of Capitalism' and Women", *Social Politics*, Summer, sp.oxfordjournals.org/; 182-191.
- Fabre, C. (1998), "Constitutionalising Social Rights" *The Journal of Political Philosophy*, 6 (3), s. 263-284.
- Folbre, Nancy (2008) "Reforming Care", *Politics and Society*, 36 (3); 373-387.
- Folbre, Nancy (2009) "Varieties of Patriarchal Capitalism", *Social Politics*, Summer, sp.oxfordjournals.org/; 204-209.
- Hall, P. A.; Soskice, D. (2001), *Varieties of Capitalism*, Oxford University.
- Hartley, Christine ve Watson, Lori (2010) "Is a Feminist Political Liberalism Possible?"; *Journal of Ethics and Social Philosophy*, Volume 5; No 1; 1-21.
- Hassim, Shireen (2008) "Global Constraints on Gender Equality in Care work", *Politics Society*,

- <http://www.sapepublications.com>; (36), 388-402.
- Held, Virginia (2004) "Care and Justice in the Global Context", *Ratio Juris*, 17 (2);141-155.
- Hoffmann, Jürgen (2004), *Coordinated Continental European Market Economies Under Pressure From Globalisation. Case Study: Germany's "Rhineland Capitalism"*, Working Paper Series (8), The Canadian Centre for German and European Studies.
- Hyman, Richard (2015) "Austeritarianism in Europe. What options for resistance?" *Social Policy in the European Union: State of Play*, David Natali and Bart Vanhercke, ETUI, Brussels; 97-126.
- Kesler-Harris, Alice (2003) "In Pursuit of Economic Citizenship", *Social Politics*, 10 (2), sp.oxfordjournals.org; 158-175.
- Kessler, Laura T. (2008) "Getting Class", *The University of Utah, College of Law, Research Paper No.08-24*; <http://ssrn.com/abstracts-494>.
- King, Desmond S.; Waldron Jeremy (1998), "Citizenship, Social Citizenship and the Defence of Welfare Provision", *British Journal of Political Science*, 18(4), 415-443.
- Koray, Meryem (2011a), "Avrupa Birliği ve Türkiye'de 'Cinsiyet Eşitliği' Politikaları: Sol-Feminist bir Eleştiri" *Çalışma ve Toplum*, 29, 2011/2, 13-53.
- Koray, Meryem (2011), *Kapitalizm Küreselleşirken Dünya Ahvalı*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Koray, Meryem (2015) "AKP Dönemi: Neo-liberalizm, Neo-muhafazakarlık, Neo-popülizm Beşiğinde Sallanan Sosyal Devlet ve Sosyal Politika", *Himmet, Fitrat, Piyasa AKP Döneminde Sosyal Politika*, (der) M. Koray ve A. Çelik, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Korpi, W. (1978) *The Working Class in Welfare Capitalism*, Routledge and Kegan Paul, Londra.
- Korpi, Walter (2000) "Faces of Inequality; Gender, Class, and, Patterns of Inequalities in Different Types of Welfare States", *Social Politics*, Summer sp.oxfordjournals.org; 127-191.
- Leibfried, Stephan (1993) "Towards a European Welfare State?", *New Perspectives on the Welfare State in Europe*, (der) Jones, C.; Routledge, Londra.
- 82 | Lewis Jane; Campbell, Mary and Huerta, Carmen (2008) "Patterns of Paid and Unpaid Work in Western Europe: Gender Commodification, Preferences and the Implications for Policy", *Journal of European Social Policy*, 18 (1); 21-37.
- Lewis, Gail (2000) "Introduction: Expanding the Social Policy Imaginary", *Rethinking Social Policy*, (der.) Gail Lewis; Sharon Gewirtz; John Clarke, Sage Publications.
- Lewis, Jane (2000) "Gender and Welfare Regimes", *Rethinking Social Policy*, (der.) Gail Lewis; Sharon Gewirtz; John Clarke, Sage Publications.
- Lewis, Sarah (2003) "Are Democracy and Capitalism Incompatible?" *Student Economic Review*, 17; 41-48.
- Lister, Ruth (2005) "Being Feminist!", *The Politics of Identity*, Government and Opposition; Blackwell Publishing; 442-463.
- Lodovici, Manuela Samek (2003) "The Dynamics of Labour Market Reform in European Countries", *Why Deregulate Labour Markets?* (der.) Gosta Esping-Andersen; Marino Regini, Oxford Uni. Pres.
- Maher, Kristen Hill (2004) "Globalized Social Production", *People Out of Place* (der.) Alison Brysk; Gershon Shafir, Rotledge; 131-151.
- Mandel, Hadas and Shalev, Michael (2009) "Gender, Class, and Varieties of Capitalism", *Social Politics/ Summer*, sp.oxfordjournals.org; 161-181.
- McCall, Leslie; Orloff; Ann (2005) "Introduction to Special Issue of Social Politics: Gender Class and Capitalizm" *Social Politics*, Summer, sp.oxfordjournals.org; 159-169.
- Mishra, Ramesh (2005) "Social Rights as Human Rights; Globalizing Social Protection", *International Social Work* /48; 9-20.
- Patemen, Carole (2004) "Democratizing Citizenship: Some Advantages of basic Income", *Politics and Society*/32; 89-105.
- Perrons, Diane (2005) "Gender Mainstreaming and Gender Equality in the New (Market) Economy: An Analysis of Contradictions", *Social Politics*, sp.oxfordjournals.org; 389-411.

- Pulignano; Valeria and Arrowsmith, James (2013) "The Transformation of Employment Relations in Europe; Institutions, Actors and Outcomes in the Age of Globalisation and Austerity Measures", Ilera Conference, Amsterdam, eu/uploads/paper/attachment/
- Shalev, Michael (2008) "Class Divisions among Women", *Politics and Society* 36, <http://pas.sagepub.com/> 421-44.
- Soskice, David (2005) "Varieties of Capitalism and Cross-National Gender Differences", *Social Politics*, Summer, sp.oxfordjournals.org/; 170-179.
- UN (2009), *World Survey on the Role of Women in Development*, 2009; www.un.org/
- Von Werlhof, Claudia (2008) "Proleterya Öldü, Yaşasın Ev Kadınları", *Son Sömürge Kadınlar*, (der), Marie Mies; Veronika Bennholdt-Thomsen; Claudia von Werlhof, İletişim, İstanbul; 259-279.
- Walby, Sylvia (2004) "The European Union and Gender Equality: Emergent Varieties of Gender Regime" *Social Politics* 11 (4); 4-29.
- Walby, Sylvia (2005) "Gender Mainstreaming: Productive Tensions in Theory and Practice" *Social Politics*, 12 (3); 321-34.
- Yeates, Nicola (2005) "Global care chains. A critical introduction", *Global Migration Perspectives* no 44, GCIM, Geneva.www.refworld.org/